УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Студијски програм за српски језик и књижевност

Основне академске студије

Соња Н. Трајковић

ГЛАВНЕ БАЛКАНИСТИЧКЕ ПОЈАВЕ У ГОВОРИМА КЛОКОТА (ГОРЊА МОРАВА) И ПОБУЖЈА (СКОПСКА ЦРНА ГОРА)

Завршни рад

Косовска Митровица, 2021. године

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Студијски програм за српски језик и књижевност

Основне академске студије

Соња Н. Трајковић

ГЛАВНЕ БАЛКАНИСТИЧКЕ ПОЈАВЕ У ГОВОРИМА КЛОКОТА (ГОРЊА МОРАВА) И ПОБУЖЈА (СКОПСКА ЦРНА ГОРА)

Завршни рад

МЕНТОР

др Станислав Станковић, ванредни професор

Косовска Митровица, 2021. године

Сажетак: Главни предмет овог рада јесте анализа главних балканистичких појава у двама говорима призренско-јужноморавског дијалекта призренско-тимочке дијалекатске зоне, идиомима села Клокот (Горња Морава) и Побужје (Скопска Црна Гора). Под главним балканистичким појавама у овом раду сматрају се језичке црте наведене и анализиране у раду В. Станишића (Станишић 1985–1986), међу које спадају: 1) експираторни акценат; 2) губљење инфинитива; 3) аналитичка деклинација, 4) аналитичка компарација придева; 5) постпозитивни члан и 6) удвајање објекта и облика личних заменица. На основу компаративне анализе транскрибованих текстова из говора села Клокот и села Побужје, уочавају се паралеле и разлике у развоју ових двају говора из балканистичког угла.

***Кључне речи*:** *Клокот, Побужје, призренско-тимочка дијалекатска област, балканизам, експираторни акценат, губљење инфинитива, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, постпозитивни члан, удвајање објекта и облика личних заменица*.

Abstract: The main subject of this paper is the analysis of the balkanistic features of two idioms of the Prizren-South Morava dialect: the idiom of the village of Klokot (Upper Morava area) and the idiom of the village of Pobužje (Skopska Crna Gora area), which are part of the larger, Prizren-Timok dialectal area. By the main balkanistic features that appear in this paper we consider those given in Stanišić 1985–1986 (Станишић 1985–1986): 1) expiratory accent; 2) loss of infinitive; 3) analytic declension; 4) analytic comparation; 6) postpositive article; 6) direct/indirect object and personal pronouns reduplication. Using the comparative method, we aim to accomplish the basic goal of this work – recognizing the main parallels and differences in the development of those two idioms from the balkanistic point of view.

***Keywords*:** *Klokot, Pobužje, Prizren-Timok dialectal area, balkanism, expiratory accent, loss of infinitive, analytic declension, analytic comparation, postpositive article, personal pronouns reduplication*.

Садржај

Предговор 2
1. Увод 3
2. Балкански језички савез и појам балканизма 6
3. Анализа дијалекатске грађе 9
3.1. Експираторни акценат 9
3.2. Губљење инфинитива 14
3.3. Аналитичка деклинација 17
3.4. Аналитичка компарација придева 28
3.5. Постпозитивни члан 30
3.6. Удвајање објекта и облика личних заменица 34
4. Закључак 37
5. Дијалекатски текстови 40
6. Извори и литература 50

Предговор

Предмет овог завршног рада представља анализа балканистичких језичких црта у двама говорима призренско-јужноморавског дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области, идиомима села Клокота (Горња Морава) и Побужја (Скопска Црна Гора). На основу извршене анализе биће учињен покушај да се утврди колики је домет балканизама у два наведена говора, као и у каквом међусобном односу они стоје по степену захваћености језичким утицајима балканског порекла.

Излагање назначене проблематике биће организовано на следећи начин:

1) у уводу ће бити дати основни подаци о географском положају, културолошком контексту и општим језичким особинама Клокота, села смештеног у области Горње Мораве, и Побужја, једног од села Скопске Црне Горе;

2) с обзиром на присуство балканизама у овим говорима, биће дат краћи осврт на појмове *балкански језички савез* и *балканизам*, чиме ће бити предложени основни аргументи у прилог вршењу дијалектолошке анализе одабраних говора, циљеви рада и методе коришћене при анализи грађе;

3) биће извршена анализа шест широко распрострањених балканизама, а то су: а) *експираторни акценат*, б) *губљење инфинитива*, в) *аналитичка деклинација*, г) *аналитичка компарација придева*, д) *постпозитивни члан* и ђ) *удвајање објекта и облика личних заменица*. Корпус анализе представљају раније објављени транскрипти говора Клокота и Побужја;

4) у складу са резултатима спроведене анализе биће изнети општи закључци о стању и дометима балканизама у говорима Клокота и Побужја;

5) на крају рада биће приложени одломци анализираних транскрипата, као и списак коришћених извора и литературе.

1. Увод

Горња Морава са Изморником обухвата знатан део територије Биначког Поморавља, протежући се између планине Скопска Црна Гора на југозападу, југу и југоистоку, планине Жеговац на северозападу, Криве Реке или новобрдског краја на северу и Кончуљске клисуре на истоку. По А. Урошевићу, Горња Морава је знатно већа од Изморника и њој припадају сви предели витинског, као и већи део гњиланског краја. (Урошевић 1993: 3–10, Којић 2002: 7–9). Међу народом Биначког Поморавља нису прецизиране границе ове области, али се, како то показују раније спроведена дијалектолошка и етнолингвистичка теренска истраживања, у праву Горњу Мораву убрајају једино насеља на земљишту витинског краја. Стога данас, после најновијих српско-албанских сукоба на косметском терену, главна горњоморавска насеља у којима и даље у највећем броју живи српско стариначко становништво јесу Бинач, Врбовац, Грнчар, Могила и Клокот (за више детаља в. Станковић 2010б: 523).

Клокот је насеље збијеног типа, смештено у горњоморавској равници, на левој обали Биначке Мораве, на тлу данашње косовскометохијске општине Витина. Село је овалнога облика и дели се на четири махале: Караџиску, Грнчарску, Бургијину и Торлинску. Надомак села налази се уређено лечилиште Клокот Бања. Клокот се убраја у старија горњоморавска насеља, а под овим именом први пут се помиње 1381. године у једној повељи кнеза Лазара. Према подацима из 1445. године Клокот је имао четрдесет шест српских и две влашке куће, а 1772. уписан је у катастих приложника манастира Девич. У близини данашњег села Клокот, око развалина цркве Светог Николе, налази се локалитет Врбан Град, а сумња се да се на том потезу некад налазило овеће римско насеље. Код бањског врела смештен је локалитет Селиште, на чијем простору се, по причама мештана Клокота, налазило старо село, расељено у току турске владавине (Урошевић 1993: 32, 171–173, Којић 2002: 78–79, Станковић 2010а: 161–162).

Данашњи Клокот „су нешто више од пре два века обновили Срби досељеници из села Партеша код Гњилана. Доцније су се доселили и Срби из данашње северне Албаније, а затим из Сиринића и са Косова, као и православни Цигани из суседних горњоморавских насеобина” (Станковић 2010а: 162.). Крајем двадесетог века у Клокоту су живели Срби стариници и Цигани православне вере (Којић 2002: 78–79). И

након последњих масовних прогома српскога становништва са Косова и Метохије током 1999. и 2004. године, у доброј већини Срби још увек живе у Клокоту, „насељу веома значајноме за геостратешке циљеве Републике Србије, која пак у овој србијској области, најблаже речено, не спроводи адекватну економску и националну политику" (Станковић 2010а: 162).

Говор Клокота био је предмет дијалектолошких истраживања у више наврата (в. Станковић 2010а; Станковић 2010б). Овај идиом, као и остали говори горњоморавског краја „има све магистралне црте призренско-јужноморавскога дијалекта" (Станковић 2010а: 162) призренско-тимочке дијалекатске области. У њему се у одређеном броју примера чува некадашњи полугласник типа *ь*, с тим што се у већини случајева он делимично или у потпуности вокализовао и дао глас *а*. Такође, дошло је до префонологизације некада наглашених вокала средњег реда, што је за резултат имало њихову дифтонгизацију (*в*^{и}*еру, устр*^{у}*ое*), као и до умекшавања сонанта *л* испред вокала предњег реда (*тал'ико, оклопил'и, л'ел'е*), док је *-л* у финалном положају (облик радног глаголског придева, поједине именске речи) дало *-а* или *-ја* (*имаа, запритија, кота, цеа*). Говор Клокота карактерише и низ балканистичких црта, међу којима у најизразитије спадају 1) појава експираторног акцента, 2) аналитичка деклинација именица, 3) аналитичка компарација придева, 4) губљење инфинитва и 5) редупликација личних заменица и објекта, док је ред речи у реченици често близак или се поклапа са балканским моделима реченичне линеаризације (детаљније у Станковић 2010а: 162–163).

Источно од доњег тока реке Лепенац и северно од града Скопља простире се жупска област Скопска Црна Гора. То је „изразита предеона целина", која „обухвата део истоимене планине и њену јужну подгорину". На северу области, „налази се развође Јужне Мораве и Вардара и планинско било које Скопску Црну Гору одваја од предела Горње или Биначке Мораве (Бошњаковић / Станковић 2008: 327). У окружењу бројних манастира (и манастиришта), „на суподини, где престаје планина Црна Гора а настаје њена подгорина богата црквама (и црквиштима) леже насеља ове жупе: Чучер, Горњани, Бањани, Глуво, Бразда, Мирковци, Кучевиште, Побужје, Бродац, Љубанце и Љуботен" (Томић 1905: 414–415). На „осојној страни кучевачко-побушког хрида" (Томић 1905: 426) налази се село Побужје, из ког долази транскрипт објављен у Бошњаковић / Станковић 2008 и ближе анализиран у овом раду.

Скопска Црна Гора и поједини њени пунктови први пут се спомињу у средњовековним писаним споменицима, у хрисовуљама и житијима феудалних владара из XIII, XIV и XV века, и у два путописа из XVI века (Станковић 1998: 295–299). Крајем двадесетог века, када је у овим крајевима дијалектолошка истраживања вршио проф. Станислав Станковић, „у Скопској Црној Гори живело је око 6.500 православних хришћана, српске и македонске народности и носилаца истога скопскоцрногорског говора, као и око 1.500 Арбанаса муслиманске вероисповести" (Бошњаковић / Станковић 2008: 327).

Говор Скопске Црне Горе, а самим тим и говор Побужја, испитиван је у више наврата и његове особине у својим основним цртама добро су познате: јединствени полугласник средњег реда *ь*, који се својом артикулацијом приближава вокалу *а*; *у* као рефлекс псл. назала задњег реда (осим код глагола III инфинитивне основе, где се на месту некадашњег афикса *-*nǫ* раширило *-на*); некадашње групе **tj* и **dj* дале су *ћ* и *ђ*, а палатална артикулација сонаната *љ* и *њ* није отврднула у правцу *л* и *н*. Низ особина присутних у овом говору даје повод за његово смештање у оквир призренско-јужноморавског дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области (нпр. опстанак наставака *-у* (јд.) и *-е* (мн.) у акузативу именица II врсте; личне заменице за 3. л. јд. типа *он, она, оно*; акузатив личних заменица *он – га, она – гу, они – ги*; наставак *-мо* у 1. л. мн. презента и *-ав, -ев, -ив* у 3. л. мн. презента; *-л* (јд.) и чување разлике *-ли*/*-ле* (мн.) у облицима радног глаголског придева), мада је услед суседства са околним, пре свега јужним и југозападним говорима, приметан одређен број македонских језичких црта (в. нпр. већ поменуто *-*nǫ*- > *-на*-; датив заменице она гласи *је* или *и*). Балканизми попут 1) експираторног акцента, 2) аналитичке деклинације, 3) аналитичке компарације, 4) губљења инфинитива и 5) удвајања објекта и облика личних заменица, уз шта иде и појава постпозитивног члана и балкански тип реченичне линеаризације нашироко су познати овим говорима (Бошњаковић / Станковић 2008: 328–329; детаљан приказ особина скопскоцрногорских говора дат је у Видоески 1999: 181–241).

2. Балкански језички савез и појам балканизма

Приликом навођења општих особина призренско-јужноморавских говора Горње Мораве, тј. Клокота и Скопске Црне Горе, тј. Побужја (в. горе) у више наврата поменути су појмови као што су *балканизам*, *балканистичка црта*, *балкански модел* и сл. С обзиром да до данас у науци не постоји јединствен став о томе шта у језичком смислу треба сматрати балканизмом (в. детаљније у Попов 1984: 20–27), на овом месту се чини подесним у кратким цртама изнети историјат поменутог проблема и напослетку назначити правац у ком ће појам балканизма у овом раду бити разумеван.

Појам балканског језичког савеза, али и језичког савеза уопште, у науку о језику ушао је сразмерно касно, иако су примери истоветног развоја појединих језичких особина у географски блиским језицима уочени још од стране Јернеја Копитара и Фрања Миклошича. Па ипак, од 1829. године, када је Копитар тврдио како на широком простору од Буковине и Молдавије на северу до Пинда и Албаније на југу „влада само једна језичка *форма*, али са тројаком језичком *материјом*" (Попов 1984: 24, према Сандфелду), до 1928. године, када је Трубецки предложио „да се прави разлика између два типа језичких група: језичких породица и језичких савеза" (Попов 1984: 20), прошао је читав један век. На основу таквих предлога Трубецког, с једне, и даље разраде појма језичких савеза од стране других научника с друге стране, балкански језички савез постао је лингвистичка чињеница првог реда, око које спорења практично и да не постоје. Оно што је, међутим, од тада па све до данас остало спорно јесте одговор на питање које се језичке црте и зашто могу сматрати балканизмима. Разноврсни пописи балканизама, у мањем или већем степену обимни и свеоубхватни (од Копитара до Сандфледа, па надаље), као и начелне расправе о општим карактеристикама на основу којих се на ширем плану могу сагледати конвергентни балкански језички процеси (Шалер, Георгијев, Бирнбаум итд.), по правилу су оцењивани као мањкави или недовршени. Па ипак, чини се како су, опште узев, међу балканолозима временом пређутно прихваћени поједини вредни теоријски концепти, попут оног о екстензивним и интензивним језичким савезима, предложеном од стране Хенрика Бирнбаума, или Шалерове поделе балканизама по степену општости на примарне и секундарне. На тај начин се, уз онај одраније прихваћен критеријум како један језички савез одликују заједничке језичке црте истовремено присутне у три генетски несродна језика, полако искристализовао један новији, општији критеријум на

основу ког су се јасније могле осликати главне контуре онога што се сматра типичним балканизмом. Тако је типичан балканизам пре морфолошка или синтаксичка него фонолошка, тј. фонетска црта; он је типичнији и уколико се појављује на већем простору и у већем броју језика, иако жаришта из којих настаје могу бити, а најчешће и јесу просторно ограничена, али језички хетерогена; типичан је, најпосле, уколико се њиме одликује више, а не мање генетски несродних језика.

Пренесе ли се оваква поставка на поље конкретних језичких чињеница, помоћу ње се може доћи корак ближе одговору на питање који балканизми имају најопштији карактер и самим тим најдаљи домашај. Узме ли се притом у обзир, као допунски критеријум, присуство таквих балканизама и у најпериферијим областима балканског језичког савеза, на конкретним примерима детаљније ће моћи да буду преиспитане и прецизиране саме линије и јачина балканистичких утицаја.

Узимајући у обзир управо наведене разлоге, у раду ће бити испитан домашај балканизама у двама говорима балканистички периферне призренско-тимочке дијалекатске области. Узимајући пак у обзир раније наведене критеријуме разумевања одређене језичке особине као балканистичке, овај рад ће се непосредно ослонити на групу балканизама наведених и ближе анализираних у раду Вање Станишића *Балканизми у српскохрватском језику* из 1986. године (Станишић 1985–1986). Међу њих спадају:

1) експираторни акценат;

2) губљење инфинитива;

3) аналитичка деклинација;

4) аналитичка компарација придева;

5) постпозитивни члан;

6) удвајање објекта и облика личних заменица.[1]

[1] Сам редослед побројаних балканизама није истоветан ономе у Станишић 1985–1986. Међутим, начело груписања карактеристика ипак постоји: 1) је фонетско-фонолошка категорија; 2) је вербална категорија; 3), 4), 5) и 6) су, у мањем или већем степену, номиналне категорије.

На овај начин изабрани су најопштији, али и на призренско-тимочком тлу најприсутнији балканизми. Предност је притом дата морфолошким и синтаксичким језичким особинама, али је уврштавањем експираторног акцента – типичне фонетско-фонолошке црте – на дати списак, пажња истовремено обраћена на све нивое језичке структуре.

Из поменутих разлога, циљ овог рада је да се анализом наведених балканизама утврди степен њиховог присуства и употребе у двама говорима призренско-јужноморавског дијалекта периферне призренско-тимочке дијалекатске области, горњеморавском Клокоту и скопскоцрногорском Побужју. Резултати тако постављене анализе требало би да пруже одговоре на питање домашаја балканизама на ове рубне српске говоре, као и на питање њихове путање и јачине у односу на географски распоред одабраних идиома. Дати одговори могли би бити од користи из балканистичког, али и србистичког угла, с обзиром на изванредност призренско-тимочких говора у ширем контексту српског дијалекатског простора.

У раду ће бити коришћена упоредна метода балканизама, при чему ће пажња бити обраћена на формални, али и значењски аспект њихове употребе.

3. Анализа дијалекатске грађе [2]

3.1. Експираторни акценат

Акценат у језицима и дијалектима балканског језичког савеза експираторне је природе, што значи да га карактерише одсуство тонских, али и квантитативних обележја. Овакво стање истоветно је или веома блиско са акценатским приликама у већини европских и светских језика, док је с друге стране у супротности са ситуацијом у остатку српског дијалекатског комплекса и највећег дела западнојужнословенских језика и дијалеката, који најчешће поседују већи број (од две до чак шест) прозодема, разнородних по својим тонским и квантитативним карактеристикама. Стога, присуство експираторног акцента у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, као што је у појединим радовима већ одраније истицано, може да „представља балканизам само са становишта схј.” (Станишић 1985–1986: 251).

Као што је већ назначено, говори призренско-тимочке дијалекатске области познају „само један акценат, експираторичан по карактеру, без обавезних квантитативних или тонских обележја, чији изговор може варирати трајањем и тоном само у зависности од реченичке интонације” (Ивић 2001: 148). Дакле, „он је један – са ширим или ужим варијацијским пољем” (Младеновић 2013: 23). И док се остатак српских дијалеката међусобно разликује на основу инвентара и дистрибуције прозодема, дотле се унутрашња диференцијација призренско-тимочких говора по питању акцента заснива на његовој слободној или везаној природи: начелно гледано, у највећем делу говора ове дијалекатске формације акценат има слободну дистрибуцију (уз мање или више изражену парадигматизацију), док везани акценат, пенултимски или антепенултимски, претежно карактерише идиоме у већем или мањем степену изложене

[2] Приликом анализе дијалекатске грађе коришћени су раније објављени транскрипти (за Клокот Станковић 2010а, Станковић 2010б; за Побужје Бошњаковић / Станковић 2008). Испитивани пунктови у раду су означени одговарајућим скраћеницама – Клокот (Кл), Побужје (Пб), а анализирани балканизам нарочито обележаван у оквиру представљене грађе (*вода*, *судбината*). У одељку о експираторном акценту примери су донесени са акцентом (у овом раду знаком (´) обележава се искључиво експираторни, а не дугоузлазни акценат), док је он у осталим поглављима, будући редундантан, изостављен. На овом месту још једном се исказује велика захвалност информаторима Живки (1932) и Новици Маринковићу (1932) из Клокота, као и Даници Трајановој (1913) из Побужја.

македонском језичком утицају (в. примере говора Скопске Црне Горе, Доњег Полога, Горе, Призренског Подгора, Средске и Сиринићке жупе).

Стога се за акценат у говору Клокота с правом може рећи да је по питању своје природе експираторан, док је по питању своје дистрибуције слободан. То значи да се унутар овог идиома акценат може срести како на почетном и крајњем, тако и на слоговима унутар речи. У зависности пак од субјективних каратеристика говорника и у зависности од реченичнога акцента често се мењају трајање и тон наглашенога слога, што значи да се у неким деловима тај акценат „по јачини својој и по времену трајања приближава врло кратком акценту" (Станковић 2010а:163), али упркос томе не развија нову фонолошку вредност. Из тог разлога, на овом месту ће, више у виду илустрације поменуте тврдње него у виду исцрпног приказа, бити дата шира слика акцентуације у говору Клокота:

1) акценат се може наћи почетном слогу: *пе́т*; *пла́ц*; *Ни́ш*; *ку́м*; *ле́б*; *ко́њ*; *да́р*; *си́р*; *до́м*; *му́ж*; *Бо́г*; *си́н*; *вра́г*; *ни́сам*; *де́ца*; *ни́где*; *ре́кне*; *шко́лу*; *др̀жу*; *во́ду*; *бо́љу*; *во́да*; *ра́ду*; *Го́под*; *па́ре*; *све́кар*; *зна́е*; *до́ђе*; *ни́си*; *пла́чим*; *се́стра*; *слу́шам*; *о́тац*; *ве́ру*; *сва́дбу*; *цр̀кву*; *ј̑а́ром*; *ма́жим*; *у́ста*; *ће́бе*; *де́вера*; *Гњи́лане*; *зо́вимо*; *до́ручьк* итд.

2) акценат је на унутрашњим слоговима: *поче́так*; *диво́јку*; *догово́ру*; *преки́ни*; *Пецита́ву*; *ура́диш*; *побе́гла*; *испрти́мо*; *дарива́л'и*; *заговóрана*; *Вил'и́гдан*; *старовр*^{и}*е́мачко*; *дава́л'е*; *оти́димо*; *зађу́ј̑имо*; *пољу́бим*; *подме́тним*; *огњи́ште*; *иско́чу*; *ћили́ми*; *отка́чиш*; *педе́сет*; *попра́вила*; *пово́јница*; *поштува́ње*; *разгова́ра*; *зашти́та*; *мора́ла* итд.

3) акценат је на крајњем слогу: *Грнча́р*; *паму́к*; *шићéр*; *оца́к*; *њиго́в*; *једн̀*; *пасу́љ*; *дина́р*; *бакши́ш*; *чове́к*; *аста́л*; *обича́ј*, *јина́*, *нико́*, *је*^{ð}*на́*, *ино́*, *тако́*, *одма́* итд.

Међутим, упркос начелно слободној природи акцента у говору Клокота, ни овај идиом нису заобишле неке од карактеристичних иновација, које су се за своје место у систему изборилe понајвише захваљујући „утицају из Македоније, мање или више очигледном" (Ивић 2009: 179). Наиме, условно диференцирајући призренско-јужноморавски дијалекат на његов северни и његов јужни део (границу представља сектор на подручју села Прибој и Стубал, смештен североисточно од Врања), Павле Ивић као један од главних аргумената за такву поделу истиче податак да је у поменутим говорима извршено „преношење некадашњег кратког акцента с ултиме на

пенултиму (*во́да*)” (исто). С друге стране, и у оближњим јужнокосовским говорима „уочена је тенденција општег померања акцента са отворене ултиме, али и тенденција општег везивања акцента за затворену ултиму именица м. р. на -ø, независно од некадашњег квантитета” (Младеновић 2013: 24). У том смислу треба нагласити да облици попут *бо́љу, во́да, во́ду, др̏жу, же́на, се́стра* итд. у говору Клокота представљају правило, док се примери попут *јина́, нико́, је^{д}на́, ино́, тако́, одма́* пре могу схватити као изузетак и остатак старијег стања.[3] Када је реч о тенденцији везивања акцента именица мушког рода на -ø за пенултиму, ситуација је унеколико другачија – већи број лексема задржао је старо место акцента (в. *Грнча́р, паму́к, шићéр, оџа́к, њиго́в, једьн̀, пасу́љ, дина́р, бакшúш, човéк, аста́л, Шипта́р, пева́ч, живо́т* итд.), али примери у којима је дошло до прерасподеле места акцента (*ја́ром, о́тац, ру́чьк, за́кон, за́нат, на́род, ло́ньц, по́ток*) ни у ком случају не представљају реткост.

Као што је већ напоменуто (в. горе), експираторни акценат једина је прозодема и у говорима Скопске Црне Горе. Међутим, упркос истоветној фонетској реализацији акцента, скопскоцрногорски говори нису јединствени по питању места акцента: док је источно од линије Љубанце–Радишане акценат слободан, западно од ње он је – као уосталом и у свим западномакедонским говорима и македонском књижевном језику – пенултимски, тј. везан за трећи слог од краја речи (у случајевима једносложних, двосложних и тросложних речи акценат је, разуме се, везан за иницијални слог) (в. Видоески 1999: 183). Анализа материјала показала је да акценат говора Побужја има антепенултимски карактер, што је и очекивано, с обзиром да је само насеље смештено западно од поменуте линије Љубанце–Радишане. Тако се у једносложним, двосложним и тросложним речима он у највећем броју случајева налази на иницијалном слогу:

Пб: *двé*; *свé*; *трú*; *вéк*; *да́р*; *ку́п*; *лéб*; *му́ж*; *свéт*; *кр̏в*; *ко́ј*; *са́м*; *сва́к*; *зна́м*; *дéца*; *жúвот*; *нéма*; *úђу*; *о́вде*; *ћ^{к}éрка*; *сва́дбе*; *жéнско*; *њúве*; *жњéмо*; *ко́ла*; *фúћ^{т}о*; *по́сле*; *шу́мци*; *тéпа*; *до́ле*; *пéндрек*; *ка́же*; *нúкој*; *му́шко*; *Бо́же*; *мéне*; *чéдо*; *нúшта*; *дéвојче*; *ма́настир*; *жúвотьт*; *го́дини*; *су́ђење*; *ста́ница*; *за́слуге*; *ту́пани*; *про́стички*; *по́стара*; *чéтири*; *наúдоше*; *úзнесеш*; *кр̏вари*; *про́живел*; *по́кажи*; *про́патил*; *сру́шише*; *за́гина*; *бо́леше*; *чéкамо* итд;

[3] У светлу дублетних примера попут *јéна* и *нúко* ова констатација, чини се, додатно добија на својој потврди.

У речима које имају четири или више слогова, акценат се пак налази на трећем слогу од краја речи:

Пб: *фами́лија*; *рабо́тимо*; *укљу́чено*; *панто́лоне*; *напра́иле*; *четрна́есе*; *мана́стири*; *кале́ндарче*; *уза́ступци*; *прожи́веле*; *Идри́зово*; *зау́зима*; *прете́рале*; *прожи́вемо*; *проте́рала*; *зако́пала*; *разда́вање*; *нара́снала*; *исце́пале*; *иска́чајте*; *поне́делник*; *израбо́тана*; *ослове́дише*; *сватовшти́ната*; *управле́ниј е* итд.

Пенултимски карактер говора Побужја најбоље је уочљив у примерима истозначних (или блискозначних) лексема у случајевима њихове различите реализације унутар реченице:

Пб: за *де́војче* кат сам би́ла : и́ду куде *дево́јкуту*; у *не́дељу* проте́рамо у́баво : у *неде́љуту* сва́дба; бе́ше у *поне́делник* : а у *понеде́ликь*^{т} а́јд; сам о́тишла у *ма́настир* : ко́ј и́шал по *мана́стири*; од Бо́га е *су́дбина* та́ја : *судби́ната* — то́ј ме на́–мене; си и́мала ти́ ве́зену *у́тајку* : па да га ве́земо *ута́јкуту*; ко́јшто сте га *до́шле* : *не́–дошле* ка́ко тре́бе.

Па ипак, узимајући у обзир чињеницу да је Побужје смештено готово уз саму поменуту акценатску изоглосу, тј. да преставља најисточнији пункт са доминантно антепенултимским акцентом, нису изненађујући ни примери у којима се могу забележити одступања од наглашавања трећег слога од краја речи: *сиро́ма*; *ово́ја*; *одо́вде*; *ова́кви*; *овде*^{ј}*е́ка*; *оти́де*; *та́моека*; *два́јс*; *два́ес*; *петна́јс*; *овде*^{ј}*е́ка*; *ослобође́ње*; *овдее́ка*; *одо́вде*; *оде́ка*; *оса́мдес*; *деве́дес*; *коно́пац*; *дети́њсто*; *кажуе́ње*; *исце́пал*; *неве́ста*; *понеде́лник*; *букли́ју*; *уто́рник*. Та су одступања, додуше, и овде најчешће везана за акценат прилошких речи[4], као и за бројеве, при чијој реализацији у мањем или већем степену долази до различитих врста контракција и апокопа. Међутим, колебања типа *понеде́лник* : *поне́делник* или *неве́ста* : *не́веста*, присутна у акценту именица, указују на релативно мали домашај оваквог типа изузетака.

На прилично стабилан антепенултимски карактер акцента у говору Побужја упућује, између осталог, и већи број примера у оквиру којих се нагласак са једносложне или двосложне акцентогене речи помера једно место уназад, најчешће на

[4] „Сепак, во овој говор отстапувањата од третосложното акцентирање се знатно побројни одшто во централните говори. Најмногу такви отстапувања има во прилозите и разни прилошки изрази [...].” (Видоески 1999: 184)

проклитику (најчешће је реч о предлозима и речци *не*, као и о краћим облицима личних заменица):

Пб: óн *нé–беше*; *ѣ*ке́–биде* та́ко; *да́–кажу*; *нé–мож*; *нé–можу*; *нé–знам*; шо *да́–кажу*; *нé–знаје*; *нé–знае* и óна; ни́што *не мé–боли*; штó да *ти́–кажу*; тój ме *на́–мене*; шó да *ви́–кажу*; *шó–знам*; éдан *пó–едан*; кój *ми́–тури*; *нé–дошле* ка́ко трéбе; кój *ми́–тури*; *тија́–гости*. не *гу́–знае*.

Ипак, треба нагласити да оваква појава у већој мери има карактер тенденције, а не регуларности. У том смислу, скоро па потпуни изостанак примера као што су *стари́–људи*, *дивјé–крушке*, *другó–име*, *чоечкó–месо*, *мój–татко*, *ова́j–вода* итд. (в. Видоески 1999: 184–185), у којима су именичке синтагме уједно и јединствене фонетске речи у оквиру којих се акценат смешта на трећи слог од краја, јасан је знак релативно познијег уопштавања антепенултимског акцента у говору Побужја.

Иако је акценат у говорима Клокота и Побужја по својој природи експираторан, он се ипак међусобно разликује по својој дистрибуцији: док се говор Клокота слаже са највећим делом остатка призренско-тимочких говора и поседује слободну дистрибуцију акцента (*лéб*, *вóда*, *човéк*, *такó*, *дивójка*, *поштува́ње*, *попра́вила*), идиом Побужја спада у скупину говора са везаним, у овом случају антепенултимским акцентом (*вéк*, *ѣ*ке́рка*, *ма́настир* али *мана́стири*, *су́дбина* али *судби́ната*, проклизе типа *да́–кажу*), у чему се јасно огледа снажан утицај западних македонских дијалеката. Поодмакао процес ликвидације акцента са отворене, али и затворене ултиме (Пб: *вóда*, *жéна*, *сéстра*, *др̀жи*; *óтац*, *пóток*, *нáрод* итд.), познат далеко ван простора призренско-тимочке дијалекатске области, као и реликти старијег стања (Пб: *конóпац*, *невéста*, *исцéпал*, *ова́кви*, *одóвде*) и накнадних процеса различите врсте (Пб: *два́ес*, *пéтнајс*, *оса́мдес*), често настали услед непосредне близине говора са слободним акцентом, чини се да не могу озбиљније довести у питање поменуту диференцијацију.

3.2. Губљење инфинитива

Један од најчешће помињаних, највише анализираних и најпрепознатљивијих балканизама представља губљење и замена инфинитива конструкцијом *да + презент*. Ову особину балканских језика (за коју се, поред осталог, користе и термини као што су *одсуство*, *ишчезавање*, *стешњавање* или *редуковање инфинитива*) уочили су већ пионири балканологије попут Копитара, Миклошича, Сандфелда и других (Попов 1984: 22–43; Станишић 1985–86: 245–260). Око узрока замене инфинитива конструкцијом *да + презент* у науци се до данас воде спорови, али се они углавном везују за спољни утицај, тј. међујезичку интерференцију, као и за унутрашњи, самостални развитак одређеног језика. Извором овог балканизма сматрани су пре свега супстратски језици, о којима се и данас врло мало зна, а затим и византијски грчки, односно вулгарни латински (коме се најчешће приписује пресудан утицај). Такође, са становишта прозирности језичке структуре, употреба личне форме као што је презент може бити у већем степену погоднија за изражавање низа значења од у појединим ситуацијама непрозирног неличног глаголског облика попут инфинитива.

Као што је то случај и са осталим балканским, а нарочито словенским балканским језицима и дијалектима, и из говора призренско-тимочке дијалекатске области инфинитив је као жива граматичка категорија у потпуности ишчезао – замењен је конструкцијом *да + презент*, или чак само обликом презента без *да*:[5] он не сме *навали,* могу ли *уватим.* Идентичне промене захватиле су и облик футура I, који се замењује конструкцијом *ће + (да +) презент*. Овакав, аналитички футур у анализираним говорима један је од веома стабилних балканизама (Ивић 2001: 151). Осим у призренско-тимочким говорима, инфинитив се не употребљава ни у најисточнијим говорима косовско-ресавске зоне, док је у њеним западним говорима његов крњи облик још увек стабилна категорија (Исто: 152). У новије време, пак, ова језичка црта дубље продире и у дијалекте који се не налазе под непосредним утицајем призренско-тимочких говора.

[5] Овакав развој свакако представља иновацију новијег датума.

Анализа дијалекатског корпуса из говорâ Клокота и Побужја показала је доследну замену инфинитива конструкцијом *да* + *презент*, што се може видети из следећих примера:

Кл: нећу више *да* ти *седим*; немо *да се секираш*; ја поче *да плачем*; мораш *да* гу *загрлиш*; нисмо још почели *да радимо*; немам шта више *да* ти *кажем*; почела она *да плаче*; не смеш *да играш* док ни те узму; ја не могу *да опишим*; вол'ел'и и пешке *да иду*; али морало *да се поштује;* морало *да се цени*; морала си тако *да радиш*; е после виде да не може *да раде*.

Пб: не–мож *да* га *најђу*; да можеш арно *да изнесеш*; он поче у шуму *да иде*; сьс шумци *да сарабoтуе*; не можу *да иђу*; кьд мислиш *да* га *молиш*; не–може она *да работа*; не–могьл *да* га *опраи*; поче *да се диза* зев; поче братьт *да плаче*; шо има *да однесеш да продадеш*; свите може *да избега*; не–мож *да* гу *испереш*; не^{ј}е тој бьш тешко *да речеш*; не можу *да запослу*; не можу *да* ви *кажем*; ја сам мајка за свите и мора *да мишљу*.

Процес уопштавања довео је до данашњег стања, у којем се футур I гради од енклитичког облика помоћног глагола *хтети* и облика презента (уместо инфинитива), са или без везника *да*: *ће* + *презент* глагола за сва три лица и оба броја. У говору Клокота, овај начин грађења глаголског облика за исказивање будућег времена је у веома живој употреби, што се може закључити и на основу примера:

Кл: ко *ће живим*; све *ће имаш*; *ће биднеш* у могућнос; кој *ће* ти *купи* ову кућу; *ће дође* чича и свекар; главу *ће* ти *макнимо* на тебе; они за Вел'игдан *ће дођу*; ај *ће слушам* отац; мене *ће* ми *купу* сандале; *ће заплаче* от суботу; што *ће се двое* од родбину; што *ће правиш*; *ће играш*; како *ће живим* вако; Божић *ће* ни *дође*; мој леп *ће* га *утепа*; Бог *ће даје* све.

И у говору Побужја много више примера губљења инфинитива пронађено је при анализи облика футура I. Карактеристична је употреба енклитике *ћ^{к}е* за сва три лица у једини и у множини, док се везник *да* редовно изоставља:

Пб: Тамо *ћ^{к}е работимо*; *ћ^{к}е жњемо*; *ћ^{к}е копамо*; у автобус *ћ^{к}е отигне*; а не само Бог *ће* га *мољу*; тупан *ћ^{к}е кр́пив*; па *ћ^{к}е заођам* низ село; па *ћ^{к}е* ги *кању* сьг на ру́чак; у понеделник *ћ^{к}е* ги *кању* сьс буклију; ај *ћ^{к}е идев* да гу довођују; стари *ћ^{к}е донесев* сноп дома; па *ћ^{к}е* га *чукамо*; па *ћ^{к}е* га носу у воденицу; *ћ^{к}е сьмеље* брашно; па *ћ^{к}е носи* тамо

на њива; па *ћ*^{к}*е туримо* трпезу; све *ћ*^{к}*е покопамо*; па туђу *ћ*^{к}*е узмемо*; *ћ*^{к}*е веземо*; *ћ*^{к}*е сучемо* конци; милиција *ћ*^{к}*е* те *вати*.

Анализа показује да су оба говора доследно изгубила инфинитив, који је замењен конструкцијом *да* + *презент* (Кл: немо *да се секираш*, ја поче *да плачем*, не смеш *да играш*; Пб: не–мож *да* га *најђу*, не–мож *да* гу *испереш*, не можу *да запослу*). Процес, као што је очекивано, није заобишао ни облике футура I, у којима се испуштањем везника *да* отишло и један корак даље (Кл: све *ће имаш*, они за Вел'игдан *ће дођу*, Божић *ће* ни *дође*; Пб: *ћ*^{к}*е жњемо*, *ћ*^{к}*е* ги *кању* сьс буклију, *ћ*^{к}*е сучемо* конци).

3.3. Аналитичка деклинација

Аналитичка деклинација, тј. замењивање синтетичких падежних облика низом устаљених предлошко-падежних конструкција, спада у једну од најпрепознатљивијих и најсвеобухватнијих балканистичких језичких црта. Овај балканизам, чијем настанку је са једне стране погодовао романски утицај, а са друге општа потреба вишејезичне балканске средине за олакшавањем комуникације кроз елиминисање разноликих синтетичких падежних модела, своје место нашао је и у српском језику, а његово присуство највидљивије је у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне.

У суштини, процес аналитизације деклинације је у својим резултатима увек и свуда истоветан, уз мање, локалне варијације: од свег обличког богатства, у аналитичким системима своју ће самосвојност задржати основни падеж – номинатив, док ће остали граматички падежи – генитив, датив, акузатив, инструментал, локатив итд. – почети да се изражавају комбинацијом одговарајућег, за одређено значење специјализованог предлога и тзв. општег падежа (casus generalis). Као падеж правог објекта, и у том смислу најјасније и функционално најиздвојивије средство, улогу општег падежа у низу балканских језика преузео је некадашњи облик акузатива. Изузимајући облике акузатива мн. м.р. и његове аналитизације у смислу изједначавања са формама номинатива мн. м.р, у шта се овом приликом неће детаљније улазити, сви падежни односи у говору како Клокота, тако и Побужја најчешће су у већој мери погођени процесом аналитизације именичке деклинације. Као што се и сам овај балканистички процес прво дотакао форми инструментала и локатива (детаљније в. Станишић 1985–1986: 254–255), тако ће и на овом месту прво бити изнесен материјал из двају говора који се тиче поменута два облика.

У говорима Клокота и Побужја инструментал се без изузетка изражава конструкцијом *са* (*с*/*со*/*с*^{ь}*с*/*сьс*/*сь*^{а}*с*/*сас*/*сос*) + општи падеж. Ово важи како за инструментал друштва (тзв. социјатив), тј. за случајеве када појам означен именицом представља људско биће, тако и за некадашњи беспредлошки инструментал, односно

инструментал средства, када се појам означен именицом односи на оруђе вршења радње:[6]

Кл: *са руку*; *сас оца*; *с ино марамче*; *сас уста*; *са воду*; *сьс конопље*; *са жену*; *с... стоку*; *с тога Цигана*; *с једь^{а}н стриц*; *сас Албанци*; *с Тал'ијани*; *са кола*; *с кошуљу мушку*; *са вино*; *са пешкир*; *са стоку*; *с инога стрицу брата*; *сас кола*; *са стап*; *са сито*; *сас мушки*; *сас мушки*; *сас мушки*; (ч'екамо) *пред врата*;

Пб: *со кола*; *со коњи*; *сьс шумци*; *сьс децу*; *сьс милицију*; (држаше га) *пот пендрек*; *сь^{а}с свес*; *сас уста*; *сьс тупани*; *сьс струја*; *сас свећ^{т}у*; *сьс сватовштината*; *сьс погачу*; *сьс буклију*; *сьс ракију врућ^{т}у*; *сьс шећ^{к}ер*; *сьс здравје*; *сь^{а}с комбе*; *сьс здравје*; *сьс ови^{ј}е две дьнь^{а}ска*; *со папуче*; *сьс пушке*; *со решето*; *сос песме*; *сь ламба*; *сьс льскавци*; *сьс срму*; *сьс иглу голему*; *сьс четри нита ткаење*; *сьс кебето*; *сьс чаршаф*; *со коњ*; *сьс кола*; *со сапун*; *сьс нож*; *сьс празну ташњу*; *сьс мало паре*; *сь шеесе милијарде*; *сьс магаре*; *с^{ь}с дрва*.

Локатив, као формални израз *статичног* (тј. индирективног) односа локализатора и оријентира, у говорима Клокота и Побужја се, као уосталом и у свим осталим призренско-тимочким говорима (али и добром делу косовско-ресавског и зетско-сјеничког дијалекта), у потпуности изједначио са одговарајућим акузативским конструкцијама, које, за разлику од њега, упућују на *директивни* (тј. адлативни) однос између локализатора и оријентира. Како наводи Слободан Павловић, узрок изједначавању локативних са одговарајућим акузативним конструкцијама свакако треба тражити у романском супстрату, као и томе да је оно на дубљој равни свакако иницирано „синтаксичким пребацивањем перцептивно докучиве семантичке опозиције *индирективност ~ адлативност* са падежа на предикат" (Павловић 2010: 362). Стога ће на овом месту бити издвојени примери употребе локативних, али и њима у највећем случају формално идентичних акузативних конструкција. Ради лакше оријентације, а у складу са Павловић 2010 (в. горе) у примерима се у заградама доносе предикати или

[6] Будући у анализираној грађи далеко најбројније, у основном делу текста представљене су једино инструменталне конструкције типа *с* + општи падеж, које су носиоци два најосновнија значења (некадашњег) инструментала – значења оруђа и значења друштва. Осталим инструменталним значењима, попут месног (в. пример *(ч'екамо) пред врата* (Кл), у опозицији према конструкцијама типа *(ће ту́ру ја́ром) пред вра́та* (Кл) или *(држаше га) пот пендрек* (Пб)), овом приликом је посвећена мања пажња.

други реченични елементи заслужни за класификовање одређене конструкције као локативне, тј. акузативне:

Локативне конструкције:

Кл: *у Гилане* (^{ј}е било); (купили плац) *у Ниш*; *у Грнчар* (били сте); (верена) *у Грнчар*; (завршимо) *у цркву*; *у сватови* (што били); *у собу* (ћутиш); *у је^{д}ну шољу* (стоји м^{и}ет); *у моу кућу* (да играш); *на столицу* (једе); (дал има) *у ову кућу*; (био) *у Призрен*; (затвориле) *у Призрен*; *у нашу кућу* (ни казали); *у Приштину* (га видео); (вукаја) *по шуму*; (бил'и) *у партизани*; (изађемо) *у Радивице*; (зачувао) на *Прешево*; (видели) *у поток*; (носи опанци) *на ноге*; *у ^{ј}и^{д}ну кућу* (смо живел'и); (бија) *у Немачко*; (радио) *у Г^{ь}илане*; *у Гилане* (радија); (бија) *у Немачко*; (има/држи платно) *на руку*; *у оџ'ак* (куву); (круну) *на главу* (ни туру); (он) *на столицу* (једе свекьр); (носи шмајзер) *на гушу*; (није имала шерпа) *на виригу*; *по људи*; (ће бидниш) *у могућнос*;[7]

Пб: (шо знаеш) *за Санде Урдаров*; *у шуму* (проживел); (они су) *у Радишане*; (загина) *у борбу*; (беше) *у Бродац*; (не–беше) *у војску*; (га ватише) *у лојзе*; (куде ^{ј}е) *у Скопље*; *у Околи^{ј}ско управлени^{ј}е* (га држаше); *у Каље* (пресуден); *на свадбу* (сам бил); (читам) *у календарче*; *по свадбе*; *по манастири*; *на друг живот* (^{ј}е); *по заслуге*; *у мь^{а}глу* (сьм била); (биле) *на гости*; (шо ми ^{ј}е) *у Бутељ*; *у овај народ да кажемо*; (живеев) *у Радишане*; (бил) *на Сремски фронт*; (тај му се нашьл њему) *у лојзе*; (затвор) *у Идризово*; *у кућ^{т}арицу* (смо седеле) *у ђубре*; (^{ј}е чуван) *на ламба*; *у мо^{ј}е године* (сьм везла); *у Шумарски факултет* (работа); *у ковчек* (имам натурено); *по хотели*; (живи) *у Ђорче Петров*, *у становите црвени*; *на прв спрат* (^{ј}е), *у другу зграду*, *на прв спрат*; *по степеници*; *при свирке*; (заработана) *у болницу – Државну*; *по друге свадбе* (нисам ишла); *у Мораву* (прекупу^{ј}у); (ћ^{к}е ги натопимо) *у воду студену*; *у студену воду* (да га очистиш); *на плоче* (смо прале); (пере) *на плочу*; *у корито* (пере); *на плочу*; *у шуму* (береш дрва); (бил) *у шуму*; *у кућ^{т}арица* (има); (едемо) *у сламу*; (било) *на чешму*; *у овај народ* (кој ћ^{к}е слуша); *на коња* (тераш нешто).

[7] Узимајући у обзир широку распрострањеност изједначавања форми акузатива и локатива, као и њену дубоку укорењеност, нарочито у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, изненађује пример забележен у грађи из Клокота *лагао да ми е муж* у животу.

Акузативне конструкције:

Кл: (отидимо) *у цркву*; (дају ми јено мушко д^{и}ете) *у руке*; *у кућу* (одведу); (протим три прста) *у шољу*; *у кућу* (уђе); (упал'у) *у кућу*; (туримо) *у јасле*; (се носи) *у цркву*; (отиднимо) *у цркву*; (замотамо) *у ову кошуљу мушку*; (бисази турим) *на коња*; (туримо) *у јасле*; (погоди) *у племњу*; (пошла сам) *у школу*; (пођо) *у школу*; (идимо) *на течај*; (дође) *у кућу*; *пот шпорет* (туриш); (избегаја) *у партизани*; (туру јаром) *пред врата*; *за Немачку*; *за свадбу*; (се довате) *за руку*; (кренемо) *за кућу*; *за оца*; (се спрема) *за кршшевку*;

Пб: (снимаше) *за борбу*; (отераше) *у Околијско управленије*; (отераше) *у Каље*; (седе) *у Каље*; (отераше) *у Идризово*; *у Идризово* (пешки); *у аутобус* (ћ^{к}е отигне); *за паре*; *на Богородицу* (има закон); *за иглу* (да удењу); *у крпче* (сам га пуштила); *у недељу* (протерамо); (се укачи) *на ковчег*; (ги кању) *за на ручак, на благу ракију*; *у недељуту* (свадба); *не за свадбу*; (загина за...) *за ћ^{к}ерку*; (туриле) *у другу кућ^{т}у*; (улазев) *у село*; (дојдоше) *у село*; (снава) *за брат*; (смо ишле) *на њива*; (носи) *у воденицу*; (однесе) *у воденицу*; (испрати) *на њиву*; (утајка) *за венчање*; *на средњуту струку* (турила паун); (турите) *на кревет*; *за паре*; *за Синишка* (напраила); (свадбу) *за Синишка*; *у Чаир* (ћ^{к}е се удава); *за работу*; *за Петру*; *за Драгчета*; (Петрина–мајка) *за време бугарско*; *за војску*; (рипале) *у амбар*; *у Бугарију* (иде^{ј}у); *у Морава*; *у Мораву* (да однесеш); (ћ^{к}е иде) *у Мораву*; (Морава) *у Србију*, *у Србију* (Морава); (ћ^{к}е ги наредиме) *на плочу*; (врљи) *у каду*; (плаћ^{т}ав) *за трактори*, *за кола*.

Аналитизација је такође захватила и генитив. То се тиче како генитива који наступа у комбинацији с предлозима, тако и беспредлошког генитива, у највећој мери присутног у егзистенцијалним конструкцијама и разним врстама партитивних синтагми. Треба напоменути и то да је уз аналитизацију деклинације, овај процес у случају предлошко-падежних комбинација дотакао и саме предлоге – разнолики начини обележавања аблативности у виду предлога *од*, *из* и *са*, сведени су на концу на функционално и формално најједноставније и најпрозирније решење – *од* (в. нпр. Кл: *од* рак, *от* кућу, (рипнула) *о*[д] два спрата кућу, исто и у Пб: *од* болес, таја е *от* Србију, *од* маса) (в. више о томе у Милорадовић / Станковић 2010). С друге стране, беспредлошки генитив, присутан у партитивним и егзистенцијалним конструкцијама изражава се у највећем броју случајева одговарајућим обликом номинатива.

Генитив с предлозима:

Кл: *од бубрези*; *от почетак*; *код мој^{е}га оца*; *от соботу*; *од родбину*; *код оца*; *о^{т} цркву*; *преко тај ј̣аром*; *из м^{и}ед*; *от колено*; *от кућу*; (стигла) *до војску*; (однел'и) *код оца*; *до Урошевац* (дошла); *од Урошевац* (дошла); *от кућу*; *кот кафану Трубину*; *от* (стрицу) *сестра*; *од рак*; *између унуч^{и}ки*; *између ово дивојч'е*; *и^{с} школу*; *бес школу*; *бес школу*; *от кућу*; *од гости*; *без л^{и}еб*; *од моу кућу*; *(рипнула) о два спрата кућу*; *преко границу*;

Пб: (да дојдемо) *до леб^{п}*; *до парче леб^{п}*; (отераше) *од лојзе*; *после првото суђење*; *од добро*; *од убаво*; *од затвор*; *до ослобођење*; *от кућ^{т}а*; *до Бродац*; (ћ^{к}е отигне) *до Новата станица*; *од мој живот*; *от кућ^{т}у*; *од мој живот*; *од војска*; *от кућ^{т}а*; *от ћ^{к}ерку*; *од ови^{ј}е речови*; *од болес*; *уочи Митровдьн*; *од Митровдьн*; *до Ђурђевдьн*; *од Бога*; *од његову кућ^{т}у*; *от ковчег*; *пред Свети–Илију*; (таја е) *от Србију*; *од маса*; *после свадбу*; *од автобускуту*; *од^{т} кола*; *преко телевизор*; *од моје године*; *от Србију* (^{ј}е); *од населба*; *од населба*; *преко река*; *од лојзе*; *од јачмен*; (напраимо) *од ђубре* (кућ^{т}арицу); *од Шумарски*; *от хотел*; *бес–татка*; *от плачење*; *од Љубанце*; *преко планину*; *од Мораву*; *до вечерту*; *от кишу*; *от пену*; *озгор корито*; *од вьшке*; *од ропство*; *од аљишта*; *од Бугарију*; *од башћ^{т}у*; *од њиву*; *од лојзе*; *откут Кучевиста* (да дојдев).

Беспредлошки генитив унутар партитивних синтагми:

Кл: (пет) *деца*; (пет) *деца*; (девет) *месеца*; (пет) *дец*; (једьн лонац) *пасуљ*; (јено залче) *л^{и}еп* (туру); (четри) *сати*; (флаша) *ладна вода*; (три) *чичеви*; (четири) *браћа*; (сат) *време*; (две) *године*; (млого) *чланови*; (сто) *госта*; (сто) *марке*; *дар* (има пуно); (тринес) *унучики*; (песто) *марке*; (петнаес) *деца*; (пет) *типси^{ј}е пита*; (два) *ноћа*; *г^{у}ости* (млого); (јено комаче) *л^{и}еб*; (направимо кота) *качамак*; *радници* (доста); (тринајс) *године*;

Пб: (седам) *деца*; (три) *мушки*; (четири) *женски*; (двајс) *години*; (до пет) *саат*; (од пет) *саат*; (парче) *леп*; (триста) *свирке*; (две) *године*; (куп толки) *кошуље*.[8]

[8] На појединим местима, ипак, могу се уочити и остаци некадашње деклинације – облици генитива именица мушког рода: осамдесет *комата* овце (Кл); четир-*месеца*; шес *месеца*; пе-чес *товара* (Пб).

Беспредлошки генитив унутар егзистенцијалних реченица:

Кл: (нема) *пасуљ*; *автобус* (није било); (било) *по поштување*; *астал* (није имало); *заштита* (било); (нема) *разлика*; (имало) *свађа*;; *ч^{и}езе* (било); *Бог* (има);

Пб: *леб* (нема); (имам) *нешто живеење*; (немало) *леп*; *сапун* (нема); (нема) *сапуњавица*; (нема) *ни једење ни пијење*.

Аналитизам је у говорима Клокота и Побужја, као уосталом и у друга два словенска балканска језика – македонском и бугарском, очекивано захватио и облике некадашње облике датива, који су се почели изражавати конструкцијом *на* + општи падеж.

Кл: *на оца* (викам); (ја сам дао реч) *на Пецитаву*; н*а кума* (му носу); *на кума* (тамо ручк му однесу); (тьд) *на свекра*, (ујутру кьд устане, мораш панци да му даш); (даје) *на кума*; *на дете* (даје); (даје) *на оца*;

Пб: (леб носи) *на шумци*; (да изнесеш) *на овај нарот*; *на Благоју* (свадбу кьт сьм праила); (кажу) *на ови^{ј}е нарот, на сьгь^{а}шь^{а}ањ народ^{т}*; (викам) *на Митрета*; (даде) *на Гордану* (јамболи^{ј}у); *на Синишка* (даде јамболи^{ј}и); (немој да даш ни) *на Љупчета*.

Као што је већ раније речено, гранични положај призренско-тимочке дијалекатске области у великој мери је условио и специфичност говора који јој припадају, будући да су они „сачували одређену посебност: нису усвојили ни све битне штокавске иновације ни све карактеристичне балканизме” (Ивић 2009: 152). Тако, узимајући само словенске балканске говоре у обзир, насупрот потпуној аналитизацији именичке деклинације, присутној у највећем делу македонског и бугарског дијалекатског комплекса, у призренско-тимочким говорима „процесу балканизације [...] измиче опозиција између ном. јд. на -*а* и акузатива јд. (општег падежа) на -*у* код именица друге деклинације”, па самим тим „опозицији између номинатива и општег падежа припада веома крупно место у деклинацијском систему” (Ивић 2009: 153). Материјал из Клокота и Побужја такву констатацију у великој мери потврђује. У Клокоту је, осим једног изузетка (*деца иму*), акузатив једнине али и множине именица женског рода у највећој мери сачуван, док се у Побужју, сходно израженом македонском утицају може говорити о превласти примера са сачуваним обликом акузатива именица друге деклинације над примерима потпуне аналитизације (однос је 69:11 у корист примера са очуваним обликом акузатива у функцији правог објекта;

број оваквих примера из перспективе посматрања акузатива као општег падежа само се додатно увећава):

Кл: *срећу* (ће има); (нема) *никакву школу*; (купи) *ову кућу*; *главу* (ће ти макнимо); (запојаше) *песму*; *ракију јену другу* (дадоше); *вуну*; **(**ће ми купу) *сандале*; *с^{в}икрву* (дарујем); *свадбу* (да направимо); *музику* (платили); *паре* (се давал'е); *с^{в}ећу* (држу); *круну на главу* (ни туру); (куму дарују) *кошуљу* [...] *чарапе*; *јетрву ^{ј}ину стареу* (сьм имала); (закољу) *јену кок^{у}ошку*; *питу* (месимо); *чарапе* (даш); *моју мајку* (послал'и); *моју мајку* (однел'и); (имаа) *своу чету*; (набијемо) *вуну*; (закољамо) *свињу*; (тигл'и^{ј}а) *муку*; (а мене ми терали све) *воду* (да ги носим); *воду* (носим) *ладну*; *славе* (ће праимо); (нисмо имали) *биволице*; (рани) *стоку*; (рани) *стоку*; (пере) *руке*; *разлику* (правимо); (играл'и смо) *игре*; (чувала сам) *биволи'це*; (јашала сам) *биволице*; (чувал'и) *стоку*; *овце* (имал'и); (ч'уваа) *овце*; *бивол'ице* (смо ч'увал'и); (нисмо знал'и) *свађу*; (знае) *школу*; (ставу) *паприку*; *славу* (смо ч'екал'и); *славу* (славили); *јену* (што сьм имала); *моју мајку*; *браду* (пуштија); (пра^{в}имо) *разлике*;

Пб: (снесе) *фамилију*; (заузима) *туђе њиве*; *њиве две* (продаде); (нисам знала) *свадбе*; (нисам знала) *славе*; (има) *игранку*; *славу* (прају); (пра^{ј}имо) *славу*; (сьм праила) *свадбу*; *свадбу* (кьт сьм праила); (довођуев) *невесту*; *невесту* (гу довођуев); (напраиле) *гужву*; (наођам) *свећ^{т}уту*; *свећ^{т}уту* (сам светела); (тури) *све^{ћ}ту*; *свећ^{т}уту* (сам светела); (имам) *муке*; *кућ^{т}у* (неамо); *неброене шами^{ј}е* (се донеле); *теја кућ^{к}е* (ги знам); *невесту* (тражу); (напраиме) *едну гужву, едну вечеру*; *децу* (шо сьм оженила); (имам) *черге вунене*; *децу* (ми чува); *кућ^{т}у* ми чува; (сьм оженила и) ^{ј}*едну унуку*; *туђу њиву* (ћ^{к}е узнемо); *кошуље* (смо везле); (навезеш) *две кошуље*; (изьткаеш) *две утајке, две кошуље*; (па да гу веземо) *утајкуту*; (имала) *везену утајку*; *поубаву кошуљу* (изнешу^{ј}е); *поубаву крпу* (изнешу^{ј}е); (ћ^{к}е ти тргнев) *главу*; (докача) *другуту струку*; (навржи) *жицу тају*; (узне) *пензију*; (ткал) *јамболи^{ј}е*; *едне панталоне* (уведи); (опраила) ^{ј}*едне панталоне*; *черге* (изь^{а}ткала); *јамболи^{ј}и* (изь^{а}ткала); (сьм изь^{а}ткала) *чергетине*; *чергу* (да ^{ј}е дам); (даде на Гордану) *јамболи^{ј}у*; (нима) *свирке*; (напраила) *свадбу*; (не праив) *свадбе*; (сьм видела) *свадбе*; (сьм видела) *другу свадбу*; на ћ^{к}ерку (свадбу); (удаваше) *унуку*; *моју унуку* (от ћ^{к}ерку); *ћ^{к}ерку* (удаде); (најде) *вођк^{т}у*; (смо прале) *кошуље*; (знаеш

ли ги) *кошуље*; (ћ^{к}е извади) *објаву*; *децу* (сьм породила); (ћ^{к}е донесев) *кућ^{т}арицу*; (ћ^{к}е напуни) *кућ^{т}у* дрва; (ћ^{к}е платиш сто миљарде) *једну објаву*; *вечерту*.[9]

Битну ставку у физиономији ова два говора представља и у доброј мери очуван облик акузатива именица мушког рода које означавају жива бића, изједначен са некадашњим обликом генитива. Примери чувања чешћи су и готово безизузетни у Клокоту, док се у Побужју на њих, опште узев, ређе наилази. Очуваност облика акузатива мушког рода са наставком -*а* најчешћа је у функцији правог објекта, али се може наћи и у другим предлошко-падежним конструкцијама, где овај облик обавља улогу општег падежа.

Кл: (би га частила) *тога човека*; (пољубимо) *кума*, *старејка*; *свекра* (сам имала) *доброга*; (видели смо) *Милана Чичанога*; (сакриимо) *Данчета*; *коња* (да јашим); (пољубе) *кума*; (пуштим) *гладнога*; (носи шмајзер на гушу и) *коња*; (а ми смо га) *иногa* (стрицу) *брата* (имали); *Свети Ђорђија* (смо славил'и); за *оца*; код *мој^{е}га оца*; код *оца*; (однел'и) код *оца*; сас *оца*; с *тога Цигана*; с *иногa* (стрицу) *брата*; на *оца* (викам); (па) на *кума* (му носу); на *кума* (тамо ручьк му однесу); (тьд) на *свекра*, (ујутру кьд устане, мораш панци да му даш); (даје) на *кума*; (даје) на *оца*;

Пб: *Бога* (кьд мислиш да га молиш); (да молиш) *Бога*; *Бога* (ће га мољу); (тераш) *коња*; на *коња* (тераш нешто); од *Бога*; бес–*татка*; за *Синишка* (напраила); (свадбу за) *Синишка*; за *Драгчета*; (овој е) на *другога девера*; (тој натамо) на *другога девера*; (викам) на *Митрета*; на *Синишка* (даде јамболи^{ј}и); (немој да даш ни) на *Љупчета*; (свекьр) на *мужа* (ми татко).[10]

И поред снажне аналитизације деклинације, у ова два говора могу се, иако веома ретко, још увек наћи синтетички облици датива. У Побужју је овај падеж забележен на само два места, која се у оба случаја тичу устаљене формулације (*фала*

---

[9] Аналитизација је у грађи из Побужја најдаље отишла у следећим примерима: *деца* (породи); (имам) *деца*; (има) *деца две*; (угасе) *струја*; (сам породила) *деца*; (она) *папучите* (ги нејће); *сестра* (прашај); (на Синишка даде) *јамболији*; (имав) *јамболији*; (имаш) *деца*; *две деца* (роди); (прашај) *сестра*.

[10] Треба напоменути да се, иако сразмерно ретко, међу примерима именица м. р. за означавање живих бића у општем падежу наилази на случајеве потпуне аналитизације. Као што се и могло очекивати, већи број таквих примера забележен је у Побужју (*с једь^{а}н стриц* (Кл); со *коњ*; шо знаеш *за Санде Урдаров*; снава *за брат*; га ткае *паун* (Пб)).

Богу), док је у Клокоту фреквенција јављања овог облика кудикамо већа: *куму* (дарују кошуљу [...] чарапе); *другму*, *кому* (пешкир), *кому* (чарапе); (а ми смо га инога) *стрицу* (брата имали); (от) *стрицу* (сестра), уз посебну напомену да је у последња два примера реч о специфичној употреби тзв. посесивног датива, карактеристичног за низ призренско-тимочких говора (в. Станишић 1985–1986: 256, као и Видоески 1999: 177). Синтетички облик датива такође се може срести и код именичких заменица, мада и ту сразмерно ретко и веома ограничено, како у Клокоту ((све дар,) *кому* (што има); *свакому* (мораш да даш)), тако и у Побужју ((па нешто) *свакому*, (па) *свакому* (нешто фали); (снимаш да кажеш) *некому*; (ал сам гу дала) *никому*).

За крај треба рећи да у говорима Побужја и Клокота и вокатив још увек чува своју обличку самосталност: Кл (*душо*); Пб (*жено*; *мамо*; *сестро*; *сестро*; *сестро Цвето*; *душо*; *Боже*; *сине*; *мамо*; *туго*; *Митре*; *мамо*; *Боже*; *Дьнке*; *мамо*; *мамо*; *сине*; *снао*; *Наталијо*; *туго Натали*^{ј}*о*; *душо*; *мамо*). Као што се из примера може видети, присутна је тенденција везивања наставка *-е* за именице мушког рода, док у случају именица женског рода преовладава наставак *-о*.

Након спроведене анализе, потврђује се како идиоме Клокота и Побужја одликује аналитичка именичка деклинација. То подразумева свођење највећег дела некада богате синтетичке падежне парадигме на облике номинатива и тзв. општег падежа (ОП), уз широку употребу нарочито специјализованих предлога:

а) инструментал оруђа и инструментал друштва формално су изједначени и исказују се контрукцијом *с* (*са*/*со*/*с*^{ь}*с*/*сьс*/*сь*^{а}*с*/*сас*/*сос*) + ОП (Кл: *сас оца, са жену, с Тал'ијани, са вино* итд; Пб: *сьс шумци, сьс погачу, сьс здравје, со коњ* итд.); исти процес захватио је и друга значења овог падежа (Кл: ч'екамо *пред врата*; Пб: држаше га *пот пендрек*), која се реализују комбинацијом одговарајућег предлога и општег падежа;

б) услед романског утицаја и у њему од раније оствареног пребацивања значењске разлике *индирективност ~ адлативност* са падежа на предикат, у оба говора облици локатива у потпуности су се изједначили са одговарајућим (предлошко-падежним) акузативним конструкцијама (Кл: *у Грнчар* <u>били сте</u>; *у је*^{д}*ну шољу* <u>стоји</u> м^{и}ед; <u>носи</u> опанци *на ноге*; Пб: <u>беше</u> *у Бродац*; *у Шумарски факултет* <u>работа</u>; *у корито* <u>пере</u>; насупрот томе Кл: <u>протим</u> три прста *у шољу*,

туримо *у јасле*; дође *у кућу*; Пб: *у аутобус* ћ^{к}е отигне, туриле *у другу кућ^{т}у*, ћ^{к}е ги наредиме *на плочу*);

в) аналитизација је у потпуности захватила и генитив: предлошки се изражава комбинацијом одговарајућих предлога и ОП (Кл: код *мој^{е}га оца*, од *родбину*, између *унуч^{и}ки*, и^{с} *школу* итд; Пб: до *Бродац*; от *кућ^{т}у*; бес–*татка*; преко *планину* итд.), док је беспредлошки генитив, присутан у партитивним (Кл: пет *деца*, млого *чланови*, кота *качамак*; Пб: двајс *години*, парче *леб*, куп *кошуље*) и егзистенцијалним конструкцијама (Кл: нема *пасуљ*, *заштита* било, *Бог* има; Пб: немало *леп*, нема *сапуњавица*, немало ни *једење* ни *пијење*) заступљен обликом номинатива. Примери употребе синтетичког облика генитива попут шес *месеца*, осамдесет *комата* (Пб), иако присутни, долази сасвим ретко;

г) датив се и овде реализује помоћу аналитичке конструкције *на* + ОП (Кл: *на оца* викам, *на кума* тамо ручак му однесу, даје *на кума* итд; Пб: леб носи *на шумци*, *на Благоју* свадбу кът сьм праила, викам *на Митрета* итд.), мада се на појединим местима и даље могу срести примери употребе синтетичког датива (Кл: *куму* дарују кошуљу, *другму кому* пешкир *кому* чарапе, ми смо га инога *стрицу* брата имали; Пб: фала *Богу*). Употреба синтетичког датива именица свакако долази чешће у говору Клокота, али продор аналитизма и у заменичку деклинацију (в. нпр. да ни ни била бугарска граница *на нас* (Кл)) наговештава његов скори и потпуни нестанак;

Ипак, аналитизација именичке деклинације у овим говорима, као и у остатку призренско-тимочке дијалекатске области, ипак није спроведена тако темељно и далекосежно као што је то случај са низом бугарских и македонских дијалеката, али и дијалеката несловенских језика који припадају балканском језичком савезу:

г) именице II врсте (им. м. и ж. р. на -*а*) у веома високом степену сачувале су облике акузатива, како у једнини (Кл: *срећу* ће има, *питу* месимо, рани *стоку*, набијемо *вуну* итд; Пб: снесе *фамилију*, узне *пензију*, напраила *свадбу*, најде *вођ^{т}ку*), тако и у множини (Кл: ће ми купу *сандал'е*, нисмо имали *биволице*, *овце* смо имал'и итд; Пб: заузима *туђе њиве*, *кошуље* смо везле, не праив *свадбе*). Примери потпуне аналитизације облика акузатива именица II врсте, иако ређе, могу се наћи у грађи из Побужја (имам *деца*, *угасе* струја, *сестра* прашај, *папучите* ги нејће итд; однос је отприлике 7:1 у корист

синтетичких облика), што је и очекивано узимајући у обзир изложеност јаком и непосредном македонском утицају. У Клокоту овакви примери практично изостају (једини пример је *деца* иму (Кл));

д) именице и именичке синтагме у акузативу, тј. општем падежу једнине мушког рода које служе за означавање живих бића, у оба говора у већини случајева чувају свој синтетички облик, истоветан некадашњем генитиву (Кл: би га частила *тога човека*; *коња* да јашим; код *мој*^{е}*га оца*; с *тога Цигана* итд; Пб: да молиш *Бога*, тераш *коња*, викам на *Митрета*, на *мужа* ми татко). Примери са доследно извршеном аналитизацијом, иако ретки, и овде готово искључиво долазе из Побужја (Кл: с *једь*^{а}*н стриц*; Пб: со *коњ*, шо знаш за *Санде Урдаров*, снава за *брат*, га ткае *паун*);

ђ) у оба анализирана идиома вокатив је сачувао своју обличку самосталност (Кл: душо; Пб: *жено*, *мамо*, *сестро*, *Митре*, *Боже*).

3.4. Аналитичка компарација придева

Следећи општи принцип упрошћавања, који се пре свега огледа у разградњи сложених деклинационих односа наслеђених из словенског, тј. српског система (в. претходно поглавље), сличним развојним путем кренули су и модели компарације придева. Тако се током развоја, уместо раније важећих начина грађења компаратива, а самим тим и супералтива придева, оптерећених разноликим начинима творбе, у балканским језицима и дијалектима усталио једноставнији и прозирнији, тј. *аналитички модел компарације придева*: у основи сваког од степена стоји облик позитива, док се сам степен компарације разликује на основу морфеме која му се додаје. У случају компаратива на основу се додаје морфема *по-*, док се суперлатив означава комбиновањем морфеме *нај-* и облика позитива.

Овакав, аналитички модел компарације придева присутан је у највећем делу призренско-тимочке дијалекатске области (Станишић 1985–1986: 257–258). Стога је сасвим очекивано што се у оба анализирана пункта, упркос сразмерно малом броју примера, готово искључиво сусрећу следећи облици компаратива придева:

Кл: *по здрав* био народ ть д негол'и сьд; *по старо*;

Пб: *постара* нема овде од мене; има *постара*; десет године *постара* од мене (332); таја што је десет година *постара* од мене (334); па која *поубаво* ћ^{к}е изнесе на празник везеното; која *поубаву* кошуљу изнешује, која *поубаву* крпу изнешује; *поголему* крпу (336).

Једноставност оваквог модела условила је његово ширење из домена компарације придева на компарацију појмова означених самом именицом, па тако у грађи из Клокота сусрећемо и пример *по поштување*.[11]

У светлу свега до сада наведеног, пажњу привлачи неколицина примера који по својим општим особинама одступају од превлађујућег модела, тј. баштине старије обрасце творбе компаратива придева (а *старе^{ј}а* знае шко́лу; јетрву ^{ј}ину *стареу* сьм имала; једна *маљеа* моја сестра). Нарочиту пажњу привлачи пример *маљеа моја сестра* (Кл), и иначе познат на ширем призренско-тимочком простору (Станишић

[11] В. примере *по́ ајдук*, *на́ј знају* у Ивић 2001: 150.

1985–1986: 258). С једне стране, његов облик својом структуром одступа од распрострањених модела компарације присутних у овим говорима (*по-* + *позитив*), док се с друге њиме избегава употреба обичнијег, суплетивног облика компаратива придева *мала – мања*. Штавише, у овом случају можда се може говорити о некој врсти аналитизације компарације која своје корене има ван балканистичког контекста и која се може непосредно везати за српске дијалекатске прилике. Наиме, издвајањем придевске основе *мал-* (тј. *маљ-*) и дефинитивно се уклањају несистемски компаративи везани пре свега за суплетивне основе (*велики, -а, -о – већи, -а, -е*; *мали, -а, -о – мањи, -а, -е*), док се истовремено уопштава најпрепозантљивији и најпродуктивнији компаративни суфикс **-ěji* > *-еји* (у највећем делу српских дијалеката *-ији*) и тиме отклањају из угла језичке економије сувишни компаративни модели засновани на суфиксима *-ји* (*млад – млађи*) и *-ши* (*леп – лепши*). Ипак, недостатак већег броја потврда наведеног типа компаратива овакво тумачење за сада оставља у домену хипотезе.

Такође, треба истаћи да се међу примерима из Побужја такође издвајају облици попут прилога *повише* (в. нпр. нема *повише* от сто (Пб, 332)), у којима се сударају два различите језичка пресека: архаичнији, видљив у регуларном (али суплетивном) компаративу прилога *много – више*, и иновативнији, видљив у употреби морфеме *по-*. Окидач за покретање овог процеса, могао би, као и случају компаратива типа *маљеа*, бити суплетивни, тј. из балканистичке перспективе мање прозиран облик компаратива *више*.

Говоре Клокота и Побужја, као и највећи део других призренско-тимочких говора, одликује аналитички модел компарације придева (Кл: *по здрав* био народ, *по старо*; Пб: има *постара*, *поубаву* кошуљу, *поголему* крпу). Међутим, иако се у оба пункта може наићи на примере синтетичке компарације, нарочито предлога (*више*, *повише* и сл.), једино се у грађи из Клокота срећу облици типа *старе*ʲ*а* и *маљеа*.

3.5. Постпозитивни члан

Постпозитивни члан спада међу најтипичније црте балканског језичког савеза и упућује на одређеност, тј. познатост њиме означеног појма. Израстао на мешавини романског утицаја, тенденција присутних још у прасловенском добу, као и чињеници да „формирањето на таа категорија [категорија одређености] му го припишуваме на фактот дека соодветните системи се развивале во мултилингвална балканска средина" (Тополињска 2008: 184), одређени члан је постао нарочито маркантна особина словенских језика и дијалеката, који се самим тим битно издвајају од остатка словенског језичког света.

Па ипак, и у случају ове особине говори призренско-тимочке дијалекатске области показују специфичан развој, у складу са својом граничном позицијом, како у склопу српског дијалекатског комплекса, тако и у склопу балканског језичког савеза. Од остатка српског дијалекатског комплекса ови говори се по питању употребе постпозитивног члана разликују самим тиме што га познају као језичку црту, док се од осталих језика чланова балканског језичког савеза они разликују по томе што унутар њих постпозитивни члан има нестабилан статус и у великој мери ограничене домете употребе.

У складу са тим, на првом месту треба нагласити да употреба постпозитивног члана није заступљена на читавој територији призренско-тимочке дијалекатске области: ње нема у највећем делу призренско-јужноморавског (Станишић 1985–1986: 250), а такође изостаје и у сврљишко-заплањском дијалекту (Ивић 2009: 196). Такође, ни у оним дијалектима у којима се појављује, ова особина није увек фонетски, а ни морфолошки једнолична: облици постпозитивног члана разликују се по рефлексу некадашњег полугласника (само у материјалу из Побужја забележене су следеће варијанте постпозитивног члана уз именице м. р: тај *братьт*, *синот* мој, *тупань*^{а}*т*, *понеделникь*^{т}, *сина*^{т}), али и по морфемама од којих су сачињени (нпр. тимочко-лужничке говоре „на западу" карактеришу „три постпозиције – на истоку само једна" (Ивић 2009: 196)).

Грађа из говора Клокота, тј. Побужја претходно изнесене опште поставке у великој мери потврђује. Наиме, анализом материјала из Клокота није се наишло нити на једну употребу постпозитивног члана, што одговара констатацији да је ова особина

непозната већини говора призренско-јужноморавског дијалекта (в. горе). С друге стране, у грађи из Побужја постпозитивни члан се јавља, што је и очекивано узимајући у обзир непосредну и дуготрајну изложеност овог скопскоцрногорског говора македонским језичким утицајима. Стога ће на овом месту најпре бити представљени забележени примери његове употребе:

Пб: шо ^{j}е *дућаньв* којш^{т}о сте га дошле; се викаше Љубе, *тај братьт*; *животьт тежак*; *мојот муж* беше у Бродац рањет; *првуту годину* одма га фатише; *првото суђење... првото* на смрт, *другото суђење* на дваес године, *трећ^{т}ото суђење* на петнајс године; у автобус ћ^{т}е отигне до *Новата станица*; али ипак се држу према *моете године*; *судбината* – тој ме на–мене; кад никое време гу наоћам *свећ^{т}уту*; кад се крпил *тупань^{а}т*, кат се крпил *тупань^{а}т*, ја *свећ^{т}уту* сам светела; у *недељуту* свадба; *мо^{j}ите Благоја, снава, зет пусти шо загина*; *понеделникь^{т}*; како паднал, овде да га удари *масата*, у несвес, умре, умира, готов; ти викам, да чекав *детето* да ми се расвести, *синот мој*, Благоја да ми се расвести да чекав, да га турив тамо; појдо накуде дома тамо од *автобускуту*; ме грабна *сина^{т}*; после оваја роди *мушкото*; па роди *женското*; и она *папучите* ги нејће, а на *свекрвуту* да гу сака; какво ^{j}е *времево* сьга; *мозьт* шо е од населба, *првиьт* е моз надоле, накуде Бутељ шо ћ^{к}е иде, *првиьт*; па што ми бил *мужот* па затворени^{к}; дојде едан за *време бугарското*; тој *чуканото* ћ^{к}е се вее; *селсково одело* – ти си га затекла; па која поубаво ћ^{к}е изнесе на празник *везеното*; па да гу веземо *утајкуту*; ама на *средњуту струку* паун; докача и на *другуту струку*; ткае^{j}еће^{к}и ^{j}е се скине жица у среде *ткаеното*; и *јутрото* ћ^{к}е се сьберев; па *јутрето*, леле, *јутрето* у понеделник; *братьт* од; да гу изведе надвор он *братьт* и да заигра; а *унуката* ми ^{j}е една убава; како да–иде *косата*; *децава* по триес миљарде се облекло; малко сьга стегнато је у *шумариве*; *шумариве* не–давав дрва; милиција сьга овије *унприфорциве*.

Поред општих констатација изнесених у претходном делу текста везаних за фонетску хетерогеност чланске морфеме, треба нагласити да се, у складу са чувањем опозиције између номинатива и општег падежа именица друге деклинације, у говору Побужја могу наћи примери употребе постпозитивног члана у облику општег падежа, тј. акузатива именица друге деклинације (в. пр. *свећ^{т}уту, недељуту, првуту* годину итд.). Такође, осим постпозитивног члана који се развио из показних заменица *т*-типа (тип *мужьт, жената, детето*), у грађи постоје потврде за постпозицију засновану на

показним заменицама *в*-типа (тип *градьв, земљава, селово*):[12] *дућаньв, времево, децава, шумариве, унприфорциве*, што је у складу са досадашњим сазнањима о скопскоцрногорским говорима (уп. нпр. Видоески 1999: 190). Рефлекси некадашњег полугласа потврђују начелну припадност ових говора призренско-тимочкој, а у широј перспективи и српској дијалекатској бази, имајући у виду да највећи број примера употребе члана показује развој у правцу изједначавања полугласника и њихове мање или више извршене вокализације у *а* (*животьт, братьт* (3 пута), *мозьт*; *понеде́лникь*^{т}; *тупань*^{а}*т*; *сина*^{т}; исто важи и за рефлекс псл. **ǫ > у* у облицима општег падежа именица друге деклинације: *свећ*^{т}*уту, недељуту, првуту годину*). Ипак, не треба пренебрегнути ни малобројне али присутне примере који указују на македонски утицај, како у погледу рефлекса некадашњег тврдог полугласника (**ъ > о*), тако и у погледу аналитизације облика множине именица друге деклинације (*синот* мој; *мојот* муж; *папучите*).

Периферан карактер призренско-тимочке дијалекатске области у оквиру балканског језичког савеза потврђује и анализа употребе постпозитивног члана у говору Побужја. Узме ли се у обзир подела Љ. Минове-Ђуркове на ванјезичку (анафора и катафора) и унутарјезичку (генеричка, специфична и уникална) референцију (Минова-Ѓуркова 1994: 115) и на њој даље засновану класификацију употребе постпозитивног члана, може се приметити у великој мери факултативни карактер овог балканизма у говору Побужја. С једне стране, примерима попут *мужот* беше, *мојот муж* беше или *првото суђење, трећ*^{т}*ото суђење* (333) постиже се тзв. специфична референција (помоћу ње „елементи [...] можат да бидат не само индивидуализирани, туку и идентификувани - и тогаш имаме определени ИГ" (Минова-Ѓуркова 1994: 118)), док с друге стране, иако предуслови за појаву члана у тим ситуацијама постоје, он изостаје у примерима попут *мој брат* (329), *његова фамилија* (330), *мушко дете* ми дојде (331) итд. Ствари слично стоје уколико се пажљивије осмотре случајеви тзв. ванјезичке референције, тј. њене подврсте – анафоре: недостатак члана у примерима *После <u>његова фамилија</u> со кола... не кола овакви, фић*^{т}*о и други кола, него со коњи, на њива <u>његова фамилија</u> тамо е носи.* (330) или *А <u>народ</u> преживел, живнь*^{а}*л <u>народ</u>, проживел.* (330) стоји насупрот његовом појављивању у ситуацијама као попут следеће: *<u>Свећ</u>*^{т}*<u>у</u>, ама после сьм гу турила овде*

[12] У грађи нису потврђени примери употребе постпозитивног члана *н*-типа (*братьн, сестрана, детено*).

[...]. *Кад никое време гу наођам свећ^{т}уту* [...]. (333). И малобројни примери који се могу разматрати у светлу генеричке употребе члана у том смислу показују истоветно колебање – *куде цел народ* (331), али *Судбината – тој ме на–мене.* (332). На крају, у том смислу не треба сметнути с ума ни просторнодеиктичке употребе члана са *т*-основом (*па шо се снимало, па јутрето*; *јутрето у понеделник*), које показују извесну дозу сличности са употребом постпозиција са *в*-основом (*дућаньв, времево, шумариве, децава*).

Једна од основних балканистичких појава, употреба постпозитивног члана, у потпуности је непозната говору Клокота. С друге стране, у Побужју се, што је и очекивано, могу срести примери употребе чланске морфеме, како оне са *-т* основом (*братьт, мојот муж, свећтуту* сам светела, тој *чуканото* ћ^{к}е се вее, како да–иде *косата* итд.), тако и оне са *-в* основом (*дућаньв, децава, времево, шумариве, унприфорциве*) (члан типа *човекьн, женана, детено* није забележен). Међутим, поред постпозиције *в*-типа, која има готово искључиво просторнодеиктички карактер, питање је колико се и постпозитивни члан *-т* типа у говору Побужја може посматрати као права и у потпуности развијена чланска морфема. На првом месту, реч је о морфеми изразито формално нестабилној (уз именице мушког рода забележено је чак пет различитих варијанти, неједнаких по фреквенцији и по пореклу: *братьт, синот, тупань^{а}т, понеделникь^{т}, сина^{т}*). Такође, приметне су недоследности у његовој употреби – како у функцији ванјезичке, тј. анафоричке (в. примере изостављања чланске морфеме попут: *После његова фамилија со кола... не кола овакви, фић^{т}о и други кола, него со коњи, на њива његова фамилија тамо е носи*, насупрот оних у којима се она јавља: *Свећ^{т}у, ама после сьм гу турила овде* [...]. *Кад никое време гу наођам свећ^{т}уту* [...].), тако и у функцији унутарјезичке (специфичне (в. нпр. *мојот муж* насупрот *мој брат*) и генеричне (*куде цел народ* али *судбината – тој ме на-мене*)) референције. Напротив, све упућује на закључак да говор Побужја поседује чланску морфему, али не и до краја семантички развијен и доследно употребљаван постпозитивни члан.

3.6. Удвајање објекта и облика личних заменица

Међу познате и широко распрострањене балканизме свакако спада и тзв. удвајање личних заменичких облика, тј. удвајање објекта. Настало као још једна од црта чије се порекло везује за романске језике и чија сврха лежи у олакшавању комуникације (Станишић 1985–1986: 258), удвајање објекта присутно је у свим балканским језицима и дијалектима, у већем или мањем степену: од стања у македонском, албанском или румунском језику, где се удвајање објекта тј. облика личних заменица нарочито учврстило, до грчког или бугарског језика, где оно више има факултативни карактер. Факултативни карактер ова црта има и у делу српских дијалеката, од чега је, природно, у највећој мери заступљена унутар призренско-тимочке дијалекатске области.

Ексцерпирана грађа из двају пунктова, Клокота у Горњој Морави и Побужја у Скопској Црној Гори, овакве закључке у доброј мери потврђује. У овим говорима удвајање облика личних заменица, тј. удвајање објекта свакако нема обавезан карактер, али нису ретки случајеви у којима се на ову црту може наићи. У складу са већом изложеношћу македонског утицаја са југа, која се, као што је већ речено, потврђује и на примеру појаве постпозитивног члана, већи број примера удвајања може се наћи у грађи из Побужја, па се тако успоставља однос 28:15 у односу на стање у Клокоту:

Кл: *њега га* зваше за Немачку; а ја, сељ би *га* частила *тога човека*; *мене* ће *ми* купу сандал'е; свекар што *ме мене* вол'ео и што ме жалија, ја не могу да опишим; па *на кума му* носу тамо кут цркву да једе; одма *на кума* тамо ручак *му* однесу; тешко *динар* човек да *га* даје; *он* на столицу једе *свекьр*; тьд *на свекра*, ујутру кьд устане, мораш панци да *му* даш; а ми смо *га инога* стрицу *брата* имали; да ни *ни́* била бугарска граница *на нас*; да *нѝ* не нападну *нас*; цело село... слабо да *га њега* волело; а *мене ми* терали све воду да ги носим; главу ће *ти* макнимо *на тебе*;

Пб: па свите и не *ми* давав осьмдесе^{т} пет године *мене*; си *га* чула *Бродац*; кажи *ми* ти *мене*, е; па *мене ми* деца умирале; али, *мене ме* боли; и јоште *га* држу *кревет*; судбината – тој *ме на–мене*; *Бога* кьд мислиш да *га* молиш; а не само *Бога* ће *га* мољу; *невесту гу* довођуев; *тупан* ћ^{к}е *га* крпив; ћ^{к}е *га* крпив *тупан*; кад никое време *гу* наођам *свећ^{т}уту*; туго *мене* кој *ми* направи; *теја кућ^{к}е ги* знам; ми *ги* брка од његову кућ^{т}у *гости*; *њојзе ^{ј}е* фали; *му* умре жена *њему*; она *папучите ги* нејће; тај *му* се нашьл

њему у лојзе; јо и јопет да *гу* спомињу *њума*; па ћ^{к}е *им* сьбере *на седам деца*; па да *гу* веземо *утајкуту*; *парче леп* ћ^{к}е *га* изврти овако; дојди, море, да ми *ги* видиш *ткаења*; мамо, да *ти* гу дам *тебе*; и јутре ћ^{к}е *ги* продава *дрва*; знаеш ли *ги кошуље*.

Међу наведеним примерима свакако су најбројнији они у којима се дужи облик личне заменице удваја краћим (у Клокоту од 15 забележених примера 7 отпада на употребу личних заменица, док је у Побужју тај однос у одређеној мери другачији – од 28 примера удвајања, 11 се тиче облика заменица), а њиховом детаљнијом анализом и на овом месту се стиче утисак да „удвоен предмет од личните заменки иде во случаи кога посебно се истакнува заменката" (Конески 2004: 334). Поред редовних облика у којима се чувају остаци некада богате заменичке деклинације, тј. облици датива и акузатива личних заменица (*њега га зваше за Немачку*; *мене ће ми купу сандал'е*; *слабо да га њега волело* (Кл); *кажи ми ти мене*; *мене ми деца умирале*; *њојзе ^{ј}е фали*; *му умре жена њему*; *да ти гу дам тебе* (Пб) итд.), посебну пажњу привлаче примери аналитизације дужег облика датива личне заменице за прво лице множине, на који се наишло анализом примера из Клокота (да ни *нѝ* била бугарска граница *на нас*; главу ће *ти* макнимо *на тебе*), али и Побужја (судбината – тој *ме на–мене*), који се поводе за принципом из именичке деклинације: синтетички датив се замењује аналитичком конструкцијом *на* + ОП.

Треба приметити да у случајевима када се удвајање не тиче дужег облика личних заменица, именице у функцији објекта најчешће нису одређене, тј. уз себе немају постпозитивни, одређени члан. И док је такво стање разумљиво за говор Клокота, у ком и иначе није дошло до развитка ове категорије, донекле је изненађујућ већи број таквих примера на који се наишло приликом анализе стања у Побужју: и јоште *га* држу *кревет*; *невесту гу* довођуев; *тупан* ћ^{к}е *га* крпив; ћ^{к}е *га* крпив *тупан*; *теја кућ^{к}е ги* знам; ми *ги* брка од његову кућ^{т}у *гости*; па ћ^{к}е *им* сьбере *на седам деца*; *парче леп* ћ^{к}е *га* изврти овако; дојди, море, да ми *ги* видиш *ткаења*; и јутре ћ^{к}е *ги* продава *дрва*; знаеш ли *ги кошуље*. Ипак, узимајући у обзир чињеницу да се постпозитивни члан у говору Побужја, по свему судећи, није развио у свом пуном капацитету (в. претходно поглавље), треба рећи да се удвајање, као и у случају личних заменица, и овде више тиче постизања емфазе него сигнализирања одређености.

Поред наведених, у Побужју су под мањим или већим македонским утицајем ипак присутни и примери удвајања одређеног објекта, па тако имамо: си *га* чула

Бродац; *Бога* кьд мислиш да *га* молиш; а не само *Бога* ће *га* мољу; кад никое време *гу* наођам *свећ^{т}уту*; она *папучите ги* нејће; па да *гу* веземо *утајкуту*.

У прилог емфатичкој функцији удвајања свакако иду и занимљив примери двоструког означавања субјекта, на које се повремено наилази у грађи из Клокота: *он* на столицу једе *свекьр*. Такође, треба приметити да у случају удвајања именица оне најчешће означавају одређене родбинске односе, који и иначе својом специфичношћу измичу општим балканистичким процесима потпуног упрошћавања именичке деклинације. Тако у Клокоту наилазимо на следеће примере: па *на кума му* носу тамо кут цркву да једе; одма *на кума* тамо ручьк *му* однесу; тьд *на свекра*, ујутру кьд устане, мораш панци да *му* даш; а ми смо *га инога* стрицу *брата* имали, док је слична ситуација на снази и у говору Побужја: *невесту гу* довођуев.

Анализом је утврђено како и говор Клокота и говор Побужја познају појаву удвајања објекта и облика личних заменица, с тим што је она у потоњем забележена у готовом двоструко већем броју примера (однос је 29:15). У оба случаја, удвајање је у претежном броју примера везано за облике личних заменица (Кл: *њега га* зваше за Немачку, *мене* ће *ми* купу сандал'е, цело село... слабо да *га њега* волело итд; Пб: кажи *ми* ти *мене*, *њојзе ^{ј}е* фали; *му* умре жена *њему* итд.) и има емфатичку функцију. Емфатичке је природе, чини се, и удвајање именица тј. именичких синтагми (Кл: сьг би *га* частила *тога човека*, одма *на кума* тамо ручьк *му* однесу; Пб: *Бога* кьд мислиш да *га* молиш, *тупан* ћ^{к}е *га* крпив, *теја кућ^{к}е ги* знам итд.), а такође треба нагласити да у говору Побужја удвајање објекта, и тамо где га има, најчешће не подразумева одређеност именице, барем не на формалном нивоу. На овај начин, сва је прилика, додатну потврду добија и раније изнесен закључак о факултативној природи постпозитивног члана у говору Побужја.

4. Закључак

Говори призренско-тимочке дијалекатске области спадају у ред најособенијих говора унутар српског језичког простора. Налазећи се на његовом југоисточном ободу, у живом додиру како са словенским, тако и са несловенским језичким системима, међусобно повезаним у балкански језички савез, они су усвојили или самостално развили низ иновација и истовремено сачували низ архаизама који им обезбеђују нарочито место на карти српских дијалеката. С једне стране, дакле, у призренско-тимочким говорима одређен број типично српских тенденција није остварио свој пуни домет (нпр. извршена унификација псл. полугласника *ь* и *ъ*, уз задржавање самогласника полугласничке вредности у вокалском систему; различити рефлекси вокалног *л̥*, који варирају од потпуног чувања некадашњег стања до развоја у правцу *у*; чување финалног *-л* у облицима радног гл. придева или његова прерада у мање типично *-ја* и сл.), док је с друге стране, учешћем у широко распрострањеним процесима балканизације, унутар њих дошло до стварања већег броја иновација (нпр. акценатски систем заснован на тонским и квантитеским обележјима редукован је, те се одликује јединственим, експираторним акцентом; сложени систем синтетичке именичке деклинације подлегао је аналитизацији; нестанак инфинитива надомештен је ширењем домена употребе конструкције *да* + *презент* итд.) типично балканског типа. Па ипак, у складу са чињеницом да се говори призренско-тимочке дијалекатске области поред српске истовремено налазе и на балканској периферији, тј. крајњем рубу балканског језичког савеза, одраније је примећено да они нису усвојили или бар до крајњих консеквенци развили ни све типичне и широко распрострањене балканизме (приметни су нпр. остаци синтетичке именичке деклинације, поготово у облику ак. јд. им. ж. р. на *-а*, као и остаци синтетичке компарације придева; потпуно изостаје или је сасвим слабо развијена употреба постпозитивног члана итд.).

Наведене чињенице говоре у прилог закључку да се у случају призренско-тимочке дијалекатске области ради о једној типично прелазној дијалекатској формацији. Њено проучавање стога може бити од помоћи при расветљавању низа узрока који су довели до тако крупних структурних разлика насталих између српских и шире, западнојужнословенских, па и словенских језика уопште с једне и источнојужнословенских и несловенских балканских језика, с друге стране. У том хоризонту, овим радом се покушао дати допринос бољем разумевању једног дела

балканског, али и српског дијалекатског мозаика. Наиме, на примеру двају локалних говора призренско-јужноморавског дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области, идиомима Клокота (Горња Морава) и Побужја (Скопска Црна Гора), настојао се схватити домет и утицај балканских језичких појава на периферне српске народне говоре.

Као полазна основа за овај рад послужио је списак најтипичнијих балканизама у српском језику, дат у раду Вање Станишића *Балканизми у српскохрватском језику* (в. Станишић 1985–1986), у одређеној мери наслоњен на Шалеров концепт „примарних балканизама". У раду је употребом упоредне методе извршена анализа балканистичких језичких особина као што су 1) *експираторни акценат*; 2) *губљење инфинитива*; 3) *аналитичка деклинација именица*; 4) *аналитичка компарација придева*; 5) *постпозитивни члан*; и 6) *удвајање објекта и облика личних заменица* у говорима Клокота (Кл) и Побужја (Пб), заснована на одраније објављеним транскриптима (Клокот: Станковић С. 2010; Побужје: Бошњаковић / Станковић 2008).

Спроведена анализа омогућила је извођење сигурнијих закључака о домету и утицају балканизама на свеукупну физиономију идиома Клокота (Горња Морава) и Побужја (Скопска Црна Гора), двају говора призренско-јужноморавског дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области. Начелно гледано, балканизми у погледу анализираних говора имају неједнаке домете и јаче су изражени у оним зонама које се налазе на путу њиховог непосредног, по пореклу најчешће македонског утицаја. Сличности у степену балканизације језичких црта највеће су у домену замене инфинитива конструкцијом *да + презент*, као и у случају устаљивања експираторног акцента. Мање разлике тичу се различите дистрибуције акцента (слободан у Клокоту, везан у Побужју), унеколико већег продора аналитизма у именичку деклинацију (в. нпр. изузетке од чувања облика ак. јд. и мн. именица II деклинације или примере одсуства разлике међу именицама м. р. које (не) означавају жива бића), придевску компарацију (остаци старог стања, иако малобројни, присутнији су у Клокоту), као и примера удвајања објекта. Једина крупна разлика која одваја два анализирана говора јесте потпуно одсуство поспозитивног члана у Клокоту и његова у највећем броју случајева формално хетерогена и функционално недоследна употреба у Побужју. У сваком од ових случајева, осим у онима где долази до потпуног поклапања, говор јужнијег, скопскоцрногорског Побужја по балканистичким иновацијама предњачи у односу на ипак у понечему конзервативнији говор севернијег горњеморавског Клокота.

На примеру овако постављене упоредне анализе балканизама у говорима Клокота и Побужја у доброј мери се потврђује да је жариште из ког долазе анализирани балканизми свакако смештено у пределима јужно од Скопске Црне Горе, те да они, како се више иде ка северу, тј. главнини призренско-тимочких говора, у начелу имају све мањи домет. Самим тим, њени резултати представљали би још један прилог тврдњи како је у случају говора призренско-тимочке дијалекатске области реч о типично периферној зони балканског језичког савеза. Унутар ње анализирани балканизми имају домете релативно ограничене интензитетом, али – из србистичког угла гледано – далекосежно значајне својим структурно диференцијалним и иновативним карактером.

5. Дијалекатски текстови [13]

Клокот (Кл)

„Ку́ку, ко́ ће жи́вим?”

О́оо, ко́ дити́нство, ја ни́сам верова́ла ва́ко да иза́ђем, да и́ма. Ни́сам верова́ла. Ја́ кът сам га узе́ла, ʸо́н шко́лу ни́ има́а, пе́т ... пе́т де́ца, ни́где ни́што ни́сам има́ла. Сь́м оболе́ла, од бубре́зи. Ње́га га зва́ше за Не́мачку. И, ка́же ми о́н, ви́ка: „Да зара́дим једа́н милиʲо́н, ја́ се вра́ти, не́ћу ви́ше да ти се́дим, са́мо милиʲо́н да за... зара́дим”, а пе́т де́ца, што́ ће ги ра́дим ја́? Е́те га Тру́ба ми́цика, та ᵒва́ко се брица́о, са ру́ку, а ва́ј де́сет ме́сеца ми има́а. А ни́ко ни́ ми каза́о, да ре́кне: „Ајд, бо́г и́ма, ни́ко де́те сре́ћу ће и́ма, немо́ да се секи́раш, све́ ће и́маш. [*Све́ и́ма.*] А ја́, сь́г би га части́ла то́га чове́ка да ʲе има́а ку́ј да ми збо́ри тако́. Но ја́: „Ку́ку, ко́ ће жи́вим? Ко́ ће жи́вим, не́ма ни́какву сп... шко́лу, не́ма ни́какви зана́т, пе́т де́ца, серотиња?” Ду́шо, тᶦе́шко е живо́т, а сь́ᵃг, одвоји́ла сьм ги, да́ла сьм ги по де́сет одиљеѣети ку́ћу, сва́ки сво́и тра́ктор, сва́ки сво́и ко́ла, има́ње и́му, де́цу и́му, што́ о́ћу, не́ка ра́ду. Ако о́ћу да пошту́ју, не́ка пошту́ју, ако не́, па не́ка ги чу́ва Го́под.

[Си́гурно, да су жи́ви и здра́ви, то́ ʲе на́јважни́је.]

Не́ка су жи́ви и здра́ви. То́ ʲе ду́шо, не́мам (...).

Би́ло што́ е с... за ср́пску, за Ср́бију, има́ли смо све́ ср́пску, у Ги́лане ʲе било́.

А сь́г је тᶦе́шко, сь́г је тᶦе́шко, сь́г је тᶦе́шко, бо́гами. Тᶦе́шко да се жи́ви сь́г. Тᶦе́шко е, има́ње да се прода́ʲе не мо́жиш, Шипта́ри да га ку́пу не́ћу, а ће би́дниш у могу́ћнос да га оста́виш и да оти́дниш. Те́шко е, си́нко, све́ не оклопи́л’и.

[Па зна́м, зна́м.]

Купи́л’и смо пла́ц у Ни́ш, ни́што ни́смо јо́ш поче́ли да ра́димо. Ово́ врᶦе́ме је ло́шо, има́ње и́мамо д... до́бро за на́с, ку́ј ће ти ку́пу ову́ ку́ћу, ᵒву́ ова́мо до́л’е, све́ тал’и́ко. Е́не и Тру́ба та́мо.

[Све́ то́ и́ма ...]

[13] У овом одељку дати су транскрибовани текстови из Станковић 2010а и Бошњаковић / Станковић 2008: 329–333.

Ку́ј ће то́ да от... да пла́ти? Куде́ и́ма те́ па́ре да отпла́ти чове́к? А ће би́дниш у могу́ћнос да га ста́виш, и да оти́дниш. Е́, то́, ду́шо, не́мам шта́ ви́ше да ти ка́жем. А по ... у ... у ... у ... би́ја си у ... п... ва́ј Грнча́р, би́л'и сте?

[У Грнча́р, да, у Би́нач.]

Би́нач, заврши́л'и сте?

[И́мам још ма́ло да и́дем.]

О́вдека у се́ло и́маш?

[Не́, не́.]

Не́маш?

[Не́.]

Не ... То́ е би́ло дру́го ... ни́шта ...

„Ко́ си та́тко кајди́саа, да ме о́даш?"

Све́ при́чај.

Е, сва́дба, ду́шо, када ...

Пр́во ка... кат се в^{и}е́ре пр́во.

Не́, не́, сва́дба ...

Све́ све́ ...

[Све́ као от поче́так.]

От поче́так.

От поче́так сва́дба, тра́же све́кар, тра́жи с... диво́јку све́кар ал'и тре́ба сас о́ца да се догово́ре. А диво́јка не зна́е то́, то́ не зна́е диво́јка, са́мо о́тац и све́кар да се догово́ру да гу в^{и}е́ру, ће до́ђе чи́ча и све́кар да гу в^{и}е́ру. Е́, кад да гу в^{и}е́ру, све́кар и́ ... кь^{а}д^{т}, то́ ^{ј}е бь́ш м^{у}о́^{ј}а при́ча. Кь^{а}д до́ђе мо́ј све́к... мо́ј о́тац ре́че: „Си́нко, ја́ сам те да́ја". „Де́ си ме да́ја?", ре́че: „У се́ло". „Па коко́ ни́си ме пита́а?" „Преки́ни, ни́шта, ја́ сам те да́ја, ја́ сам да́о р^{и}е́ч, ће до́ђе све́кар ти и чи́ча да те в^{и}е́ру." Ја́ поче́ да пла́чим, ре́ко: „Ка́ко да ми ...

да ми да́ш?”, на о́ца ви́кам. „Не́ма, ја́ сам да́о р^и^е́ч на Пецита́ву, мо́ра да до́ђу да те в^и^е́ру.” И ја́ ни́што, оста́до и ма́јка ре́че: „Не́мо да ... ни́што да ... ура́диш”, ви́ка, „пошто јена́ се́стра, ће́рка ми”, ви́ка, „би́ла ве́рена у Грнча́р, побе́гла, осрами́ла не”, ви́ка, „треба́ла за три́ не́деље да и́де за то́га, о́на побе́гла за дру́го, не́мој и ти́ да ура́диш то́”, ви́ка, „гла́ву ће ти ма́книмо на те́бе”. А је́^д^на маљеа мо́ја се́стра поче́ла о́на да пла́че. „Па́ ка́ко да ни́ те пи́та и́ч?”. Е́, ви́кам: „А́ј ће слу́шам о́тац, па ко́ да ^ј^е ре́кне, ту́ ^ј^е”, по ста́ро. // И́д^и^, Дра́ги, немо́ј да до́јде. // И́ кад, њего́в о́тац и с^т^... стри́ц до́шли да ме ве́ру, ја́ сьм ги дарова́ла, о́ни запоја́ше п^и^е́сму, при́^ј^етељи се пољуби́ше, раки́ју је́ну дру́гу дадо́ше, испрти́мо ги, тьд^т^ се дарова́л’и, ду́шо, чара́пе пле́ћене. Дарова́мо ги, испрти́мо ги, њиго́в о́тац по́је, ту́ сьм би́ла заговóрана, седе́ла сам је́^д^но четри ме́сеца. И о́ни ме́не по́сл’е, ву́ну, паму́к, коно́пље, да дон^и^е́су ја́ да ра́дим то́, да се спре́мам за сва́дбу, да ги за го́... да ги дару́^ј^им, то́ да ра́дим. И то́ сам ја́ уради́ла. О́ни за Вел’и́гдан ће до́ђу, ме́не ће ми ку́пу санда́л’е, ки́шобра́н, блу́зиче нико́, да се пром^и^е́шу, ја с^в^икр̀ву дару́јим, за Вил’и́гдан, ћили́ми да затка́јим, пла́тно, то́ е било́ старовр^и^е́мачко. Е́, кат сва́дбу да напра́имо, му́зику тьд^т^ плати́л’и, с^в^икр̀ва ова́мо са си́то заигрува́ла, и́сто ова́мо од мо́ј^е^га о́ца, е тьд ни́је ко сьг, тьд^т^ се плака́ло, ће се запла́че, старовр^и^е́мачка диво́јка, ће запла́че от собо́ту: „Л’е́л’е ме́не, мо́е сво́е, мо́ј сво́ј, што́ ће се одво́е. Ко́ си та́тко кајдиса́а да ме ода́ш? И да ме одво́иш?”. Пла́кало се тьд, је^д^на́ по је́^д^на́ же́на и́де, мо́раш да гу загр̀л’иш да пла́чеш. У субо́ту то́. И́ ц^и^е́ли да́н у субо́ту то́ и да́р се нар^и^е́д^н^е све́ кал’и́ко и́маш да дару́иш, нар^и^е́ди се на коно́пац. Пла́че див^у^о́јка и у нид^и^е́љу кад до́ђе му́зика, о́на пла́че, што ће се дво́е од ро́дбину.

Па́ре што се дава́л’е?

Па па́ре што се дава́л’е, тьд се пл’ати́ло, тьд не зна́м кал’и́ко се да́ло за м^и^е́не.

Три́ста напољеóна.

Те́, до́ђе му́зика, го́сти код о́ца ми, го́сти ^у^ова́мо, на́рот, по́се оти́димо у цр̀кву да се в^и^е́нчамо, о^т^ цр̀кву па до́ђимо овде́ка.

[Ка́ко у цр̀кву, о́бичај, шта́ се ра́ди?]

Обича́ј цр̀кву, устр^у^о́е не, младоже́ња и нев^и^е́ста да би́^д^ну у стро́ј, и да се дова́ту за ру́ку, па ги покри́ју с ино́ мара́мче, а ку́м и стар^и^е́јко поз... поза на́с, св^и^е́ћу др̀жу, и кру́ну на гла́ву ни ту́ру, и зађу́^ј^имо она́мо, кру́г^к^ пра́имо по цр̀кву. Три́пут за́ђимо, и́, пољу́бимо ку́ма, стар^и^е́јка, кад не в^и^е́нчу, ту́ кад завр̀шимо у цр̀кву, кре́немо за ку́ћу,

свéкьр и с^ви^екр́ва ће ту́ру ја́ром пред вра́та, је́но кома́че л^и^éб, шићéр, ко́ла да би^д^ним до́бра тад, ко́ла да про́ђу преко та́ј ј̣а́ром. Ч^и^éзе би́ло та́д, ко́њ, и ја́ се изд^и^éњим на ко́ла, тако́ се ... и о́ни ми да́ју јено́ му́шко д^и^éте у ру́ке, да га пољу́бим и да га ди́ним три́пут на́горе, и да га дару́јим, о́но д^и^éте, па ги им вра́тим д^и^éте, ви́но ми да́у три́пут да ... и у ку́ћу ме одв^и^éду, у је^д^ну́ шо́љу м^и^éт, па да про́тим три́ пр́ста у шо́љу и из м^и^éд да ни ону́тра ... да ма́жим пра́г. И пра́во на оца́к ме одн^и^éсу да др́ва да подмéтним, огњи́ште ка́жу. И ту́ је, и о́ни се нар^и^éду с^в^éкар и с^в^екр́ва, нар^и^éду се тако́ на коми́н, и по јено́ за́лче л^и^éп ту́ру на кол^и^éно, ја́ да ги дару́јим и да ги у́зним сас у́ста, да се сле́^г^ним, от колéно, л^и^éп, и да ги пољу́бим, да ги дару́јим, и о́ни кат иско́чу от ку́ћу, са во́ду, мо́кру ги, свекр́ва дарова́ла, му́зика, о́ни по́чну да и́гру, ту́ се на́род зби́ри, по́се свé су ... сва́тови се зби́ру, па ја́ р^и^éдом свé да́р, ко́му што́ и́ма.

[Ко́ је се дарува́о?]

Сви́.

[Шта́ се дава́ло ку́му, шта́ ста́ром сва́ту, шта́ ...?]

А́аа, ку́му к^у^ошу́љу, ћéбе, пишки́р, чара́пе. [*Ћили́ми.*] Компл'éтан. Ћили́ми ни́смо дарова́л'и, ни́смо има́л'и та́д, а са́г свé се дару́је, тьд про́сто би́ло сьс коно́пље, ду́шо. А вéма дру́гму, ко́му пишки́р, ко́му чара́пе, плéћено свé, ку́ј што́ дéа не, донéја бакши́ш, о́ни мора́л'и да се дару́ју, у сва́тови што би́л'и. То́ је би́ло тако́ та́д, старовр^и^éмачки. Дру́го ...

У со́бу ћу́тиш са́ма по́сле.

А́аа, у со́бу ћу́тиш са́ма, што́ ће пра́виш? С^и^éдиш, ја́ у сéло сьм би́ла ал'и ни́сам ги познава́ла, ду́шо. Ни ко́ко сьг, сва́ки ћо́ш, та́д није тéа та́тко да и ста́ве, тьд сва́дба би́ла, ја́ да иза́ђи. А ^у^о́тац ми ви́ка: „Ће и́граш. Ал'и случа́јно о́н ако наи́ђе до тéбе да се зака́чи да и́граш, ти́ да се отка́чиш, јо́ш ни те узéа да играш с... сас тéбе". И о́н наи́ша да и́гра с мéне и ја́ сьм се откачи́ла. Ни́сьм смéла јел нéће ме при́ма о́тац. Заприти́ја ми: „Нé смеш", ви́ка, „да и́граш док ни́ те у́з^м^у. Кат ће те у́зме, што о́ће та́мо ра́дите, а у мо́у ку́ћу д^а^ играш сьс њéга да се вра́тиш код мéне, то́ ...", то́ је старовр^и^éмачки за́кон би́ло. То́ је ни́је би́ло. Кьд ме скину́ше, ја́ се скину́ ту́је: „Јо́оој", рéко, „ка́ко ће жи́вим ова́ко?" Ту́ једьн ло́ньц пасу́љ, о́н се изљу́ште, нéма пасу́љ у кол'и́^к^тиву се би́ло, мумуру́зна про́ја, ви́кам: „Сьг ка́ко ће жи́вим ва́ко?" До́шла сьм педéсет и пéт ки́ла, по́сл'е сьм се попра́ви^ла^, сви́ се чуди́л'и, куде́ ку́су о́ни, и ја́ ку́сам, са́мо свéкра сьм има́ла до́брога, а

свекр̀ва вра́г би́ла. Све́кар што́ ме ме́не вол’е́о и што ме жал’и́ја, ја́ не мо́гу да опи́шим. Све́кар ме поштува́ја. Би́ло је ства́рно, би́л’и смо, два́ де́вера сам има́ла и о́н три́ бра́та би́л’и, јетр̀ву ј^ин^у́ старе́у сьм има́ла, о́на си́рота ни́чава би́ла, ал’и па́ до́бро смо би́л’и. Кол’и́^к^тиву би́ло, тьд ни́мачка би́ло, а по́сл’е па́ се до́би, и́маш све́, е то́ је би́ло. Тьд је сироти́њски би́ло, и пово́јница би́ла.

Е́, тако́ је би́ло пово́јница

[Ка́ко ^ј^е би́ла пово́јница?]

Кь^а^ко би́ло, про́сто е би́ло. Зако́љу јену́ кук^у^о́шку, па на ку́ма му но́су та́мо кут цр̀кву да ј^и^е́де. Ру́чьк. Е́, тако́ е би́ло пово́јница, ел нема́чка.

Не́, ни́ се пра́и,одма́ на ку́ма ру́чьк та́мо му одн^и^е́су, си́р, раки́ја, пи́во, не́е пи́во, ка́ко, раки́ја, си́р, напра́^в^имо ру́чьк, пи́ту меси́мо, па та́мо капе́ла да и́ма, ту́ја ру́ча ку́м, ми до́ђемо до́ма, кр̀стимо д^и^е́те, о́н оти́дне до́м, ва́мо не́ма ни́што, а не́ ко́ сьг мо́и си́нови, ко сва́дбу кьт пра́ву пово́јница, не́е, тьд ни́је би́ло то́.

Тьд било по́ поштува́ње

Старовр^и^е́мачко би́ло, те́шко дина́р чове́к да га да́је, а и т^и^е́шко да га доби́јеш. Пе́шки си и́шло, автобу́с ни́је би́ло, би́ло је, ал’и вол’е́л’и и пе́шки д^а^ и́ду. Де́ е У́рошевьц? Ди́ну се о че́три са́ти пе́шки по́ђу да о́ду. И Гњи́лане и све́, сьг не мо́же, ви́ка: „но́ге бо́љу”. По́ здра́в на́род би́ја тьд не́гол’и сьд. Тьд било по́ поштува́ње. Тьд ул^и^е́гне све́кар, у ку́ћу у́ђе, ми́ сви́ на но́ге, да се́дне све́кьр, е да ста́вимо, тьд аста́л ни́је и́мало, со́вра, ти́, се́ћаш се?

[Зна́м, зна́м.]

Е́, док не до́ђе све́кьр, св^и^екр̀ва, ми́ не мо́жемо да поста́имо, д^а^ и́димо пр̀во да ги зо́вимо, да ги мо́л’имо. Свекр̀ва, јену́ што́ сьм има́ла, це́ли дьн ту́^ј^а на ... прет капи́ју, превр̀же гла́ву, се́дну, док не до́ђе о́на, ми́ не см^и^е́мо ру́чьк и до́ручьк да ста́вимо. Тре́ба да се мо́л’и свекр̀ва: „А́јде, а́јде”, о́на разгова́ра са же́ну. А све́кьр не́, све́кьр би́ја по с... сто́ку, ка^д^ до́ђе, о́н на стол’и́цу ј^и^е́де. Фла́ша ла́дна во́да и то́ што и́ма, о́н на стол’и́цу ј^и^е́де све́кьр. Све́кьр ни́је би́ја тако́, а свекр̀ва би́ла бо́гами о́пасна. Ал’и мора́ло да се п^у^ошту́је. Мора́ло да се ц^и^е́ни, а сьг, мо́ре бо́ље е тако́. Ть^а^д на све́кра, у́ј^у^тру кьд уста́не, мо́раш па́нци да му да́ш, чара́пе, ве́ шпо́рети црне, па пот шпо́рет цр̀н, ту́риш му да му се осу́шу

бо́јци. Чара́пе, па ѝј^{у}тру да му да́ш да се убу́ји. А сѣ́^{а}г, не́, тѣ́д је заштѝта било́. Мора́ла си тако́ да ра́диш. Тако́ ради́ли ста́ри, тако́ смо и ми́ ради́ли.

Побужје (Пб)

Та́ко на укљу́чено га сни́маше за бо́рбу кьд би́л. О́н би́л ка́ко ... у шу́му про́живел. А́ма, га ѝкључише та́ко ... че́кај, по́кажи ти́ шо́ зна́еш за Са́нде Урда́ров, па по́сле ми́^{ј}е ћ^{к}емо за те́бе по́моћ^{т} — ни́што, сиро́ма ја́дан шо про́патил! О́вој укљу́чено ли ^{ј}е ја́ шо збо́ру. Ја́ да збо́ру од ... од по́рано. Ово́ја ми ^{ј}е пре́више ту́га па да ... па да ка́жу па ово́ја. Та́да, ја́ сам би́ла де́те, де́војче одо́вде. Де́ца смо би́ле на ма́јку се́дам, се́дам де́ца, три́ му́шки, че́т^{и}ри же́нски, смо прожи́веле те́шко, те́шко. Ле́б не́ма, де́ца се́дам. Та́те — ма́лко бе́ше про́стички чо́век, до́дека по́расна мо́ј бра́т. Бо́г да га про́сти, бра́т Сто́јан. О́ни су у Ради́шане, о́вој бе́ше њи́но сѣ́г^{к} шо ^{ј}е ду́ћаньв о́вде ко́јш^{т}о сте га до́шле. Е, ту́ј сам ро́дена ја́. Са́мо га сру́шише о́ни, и ... Те́шко смо прожи́веле, на́стана мо́ј бра́т, сне́се фами́лију до́ле, та́мо. А ми́^{ј}е, одо́вде Идри́зово пе́шки на њи́ву, та́мо ћ^{к}е рабо́тамо, ћ^{к}е жње́мо, ћ^{к}е ко́памо. Заѝзима бра́т. Бра́т заѝзима ту́ђе њи́ве да жње́мо, да ко́памо, да до́јдемо до ле́б^{п} — до па́рче ле́б^{п} да до́јдемо. И, по́сле па ... ми́^{ј}е, ти ви́кам, се́дам де́ца. Е, ^{ј}е́дь^{а}н им за́гина у бо́рбу. Се ви́каше Љу́бе, та́ј бра́тьт. А о́н бе́ше бли́знак. О́н за́гина у бо́рбу, ми́^{ј}е оста́намо — се му́чимо, му́чимо. Е, по́сле бра́т кад на́стана, бра́т се до́би, ње́гова ... он се о́жени. По́сле ње́гова фами́лија со ко́ла ... не ко́ла ова́кви, фи́ћ^{т}о и дру́ги ко́ла, не́го со ко́њи, на њи́ва ње́гова фами́лија та́мо е но́си. Де́ца и он по́сле по́роди. И та́ко, ми́^{ј}е смо прете́рале жи́вотьт те́жак — за де́војче кат сам би́ла.

***

Те́шко смо проте́рале, али ипак ... па до́јдо овде^{ј}е́ка, му́жот бе́ше, мо́јот му́ж бе́ше у Бро́дац ра́њет. Бро́чани бе́ше га ра́ниле — у Ве́лики пе́так. И та́ко проте́рамо, о́н не́–беше у во́јску о́тигнат на вре́ме, не́го по́сле по же́нидбу оти́де во́јник. Оти́де во́јник, па та́мо — кьд до́јде Не́мци, бу́гарско кьд до́јде, ње́га га заро́бише, заробе́ник. До́јде бу... она́ја, до́јде бу́гарско, по́сле о́н по́че у шу́му да и́де, сьс шу́мци да сарабо́туе. Ле́б но́си, одо́вде, на шу́мци. Прија́тељи та́моека, шо ћ^{к}е́–биде та́ко!? По́сле га ва́тише

Бу́гари у ло́јзе. Бу́гарско бе́ше три́ го́дине. А́ма, не до́чека три́ го́дине. О́н, пр̀вуту о́дма га фа́тише — Бу́гари. Го оте́раше — од ло́јзе у Куче́виста. Та́мо му́чи, му́чи, му́чи мили́ција, те́па, Бо́же! А́јде, по́сле оти́де, до́ле га оте́раше у Околи́ˈско управле́нии̇е, не зна́ˈете ви́е ку́де ˈе у Ско́пље. Ви́е сте ма́ли. У Околи́ˈско управле́нии̇е га др̀жаше ту́јека че́тᵘри ме́сеца пот пе́ндрак. Ноћᵏе-дь́ᵃње те́пан, му́чен. До́бро ... Тија — ал четир–ме́сеца, ал ше́с па, от ту́ˈека се пре́суди, га оте́раше на су́ђење, се пре́суди — по́сле у Ка́ље, за́твор. Га зна́ете ку́де е би́ло? Е, у Ка́ље по́сле пре́суден, пре́суден пр̀во, се́фте на смр̀т. По́сле та́тко му њи́ве две́ про́даде, га спа́шава, га дotéраше на два́јс го́дини. А́јде, по́сле пр̀вото су́ђење ... пр̀вото на смр̀т, дру́гото су́ђење на два́ес го́дине, тре́ћᵀото су́ђење на петна́јс го́дине. И о́стана на петна́јс го́дине. Се́де две́ го́дине у Ка́ље, по́сле га о́тераше у Идри́зово. У Идри́зово одо́вде ја́ пе́шки; е́дно де́те сам и́мала, же́нско ми ˈе, то́ј ми ˈе же́нско. И сь́г и́мам две́ му́шки, ˈе́дно же́нско. А́ма, одо́вде та́мо. Овдеˈе́ка смо биле е́трве че́тᵘри. Му́чан жи́вот, зла́то! Од до́бро ви́каш, од у́баво да ти ка́жу. А ја́, ем не́сьᵃм проте́рала па у́баво — ни́сам зна́ла сва́дбе, ни́сам зна́ла сла́ве на мла́де го́дине, неуме́шана, непро́јдена. А́рно сам жива, па сви́те и не́ ми да́вав ось́мдесеᵀ пе́т го́дине ме́не. „А, не́маш”, ви́ка, „ти́ ось́мдесеᵀ пе́т го́дине”. Ја́ сам ро́дена трина́јста го́дина. И та́ко, зла́то, сам прожи́вела. А по́сле, кьд до́јде од за́твор, па кьт се осло́боди до́ле Идри́зово, кьд наи́доше шу́мци, ослове́дише, о́н до́јде до́ма. До́јде до́ма, па га сь́браше бо́рба, на Сре́мски фро́нт од ослобођ́ење. У ослобођ́ење до́јде до́ма, бра́ћᵀа овдее́ка тро́ˈица, четво́рица. Се оде́лише, сва́к са́м. Му́чи се сьс де́цу — е та́ко! По́сле о́н се вра́ти на ра́боту. Ма́лко прожи́вемо ту́ˈека. Жи́внамо ма́лко, па се ра́зболе, и́злив под мо́зак. Четрна́есе го́дине сьᵃм га чу́вала и́злив под мо́зак да бе́га от ку́ћᵀа, одо́вде до Бро́дац. Си га чу́ла Бро́дац, ел си би́ла. Одо́вде до Бро́дац сьᵃм тр̀чала по ње́га. Одо́вде, по автобу́си... у а́втобус ћᵏе о́тигне до Но́вата ста́ница, ста́ница шо е сь́га. И до́ле накуде Ли́сиче бе́га. О́тишьᵃл, не́–мож да га на́јћу, па сьс мили́цију, па на́тамо, па на́вамо, па ја́ шо да́–кажу. Ни́што а́рно да ти ка́жу, ни́што не́–мож да ти ка́жу а́рно од мо́ј жи́вот. А на́род про́живел, жи́вньᵃл на́род, про́живел. Кога бе́ше Ти́то, бе́ше жи́вот ... па сь́га фа́ла Бо́гу — а́ма! Па ја́ сам га у́зела, оть́ᵃда о́н жи́ве четрна́есᵉ го́дине под и́злив, не́кое вре́ме па́де, и́скача от ку́ћᵀу, и́скача, и́скача, па́де и се у́дри о́вде и му про́тече кр̀в и у́мре. И́злив под мо́зак, да кр̀вари од ни́што, гла́ва га бо́леше, гла́ва га бо́леше, гла́ва га бо́леше ... И та́ко, ду́шо, ја́ од мо́ј жи́вот не́сам проте́рала да ка́жу а́рно. А, да́ј Бо́же ни́ка ти ка́же ни́кој а́рно да мо́жеш а́рно да и́знесеш та́мо на ... на о́вај на́рот сь́гьᵃшњ, а ја́ не́–можу да ка́жу а́рно.

***

Е, сьга́ си и́мам де́ца — и то́ј! И сьг се му́чу. Е́ве, о́на и́ма де́ца две́. Му́шко де́те ми до́јде од ... од во́јска, е́ве две́ го́дини не́–можу да за́послу. Не́ма ку́де да се за́посли. Па́ра не́ма. А сьга́ мла́ди са́кав да ше́тав, са́кав да иско́чиу. Та́ко е ку́де це́л на́род — а́ма, ко́ј има ћ^{к}е ше́та, ко́ј не́ма ћ^{к}е сти́ска му́шки. Е, сьга́ ми ^{ј}е у пла́нину. Ми ко́па на не́кога ка́мење за па́ре. А ка́квo ^{ј}е вре́мево сьга́, а о́н да ко́па!? Е(т) та́ко, ду́шо! Е, ја́ ко́лко од мо́^{ј}е му́ке ста́ре, израбо́тана, изму́чена, изиде́на. Одо́вде Идри́зово пе́шки да о́тигнеш, би́ло ... би́ло слу́нце, би́ло ки́ша, па сьга́ и́ма пу́тишта, тьда́ пу́тишта не́маше — кало́ви, снего́ви, мра́зови. И сьга́, ја́ сам изму́чена, ни́што не́–можу да ви ка́жу. Ни́сам се уме́шала на сва́дбу, ни́где, у сво́је не́ можу да и́ђу. Не́сам, ја́ сам изго́рена, ожа́љена, али и́пак се др̀жу пре́ма мо́ете го́дине. И зна́м, и сьс па́мет и сьс све́. Е, то́ј да ти ка́жу, е! Дру́го шо́ да ти и́зјаву? Од о́вь^{а}ј ве́к, од о́вь^{а}ј све́т сьгьшь^{а}ањ, ја́ ни́сам би́ла на сва́дбу, ни́сам би́ла, е́ве, Ве́ли^{г}дан до́шь^{а}л, се сьбра́ле, и́мам: не́ко ј и́гранку, не́ко ј о́ноја — за ме́не ни́шта не пре́^{т}ставља, от ку́ћ^{т}а не́мам иско́чено. Е(т) та́ко, ду́шо! Шо́ да ти и́зјаву? Ње́гово, во́јник шо би́л де́сет го́дине уза́ступци, ко́^{ј}е ре́грут, ко́^{ј}е бо́рба, де́сет го́дине уза́ступци во́јска бил. Е, ја́! Шо́ да ка́жу а́рно ја́!? То́ј сам поро́дила де́ца сьш ње́га кьд до́дје, па де́ца ми уми́рале, па сам ро́дила о́сам де́ца, три́ и́мам жи́ви. Пе́т сам зако́пала, е ка́ко да и́мам ја́ не́што живе́ење, ка́жи ми ти́ ме́не, е! Ти ре́ко — сни́мај, пра́шај за а́рно, да́ј Бо́же, нек... на́јди да ти ка́же ни́ко ј а́рно — на сва́дбу сам би́л, у́баво бе́ше, на сла́ву ... сла́ву — ми ^{ј}е у́бава ме́не. Кьт ћ^{к}е би́де сла́ва, зла́то, кьт ћ^{к}е до́јде, на́рот че́кам, сла́ву пра́ју Свету–Пе́тку, Бла́говес^{3}, Богоро́дицу Ма́лу. Пра́^{ј}имо сла́ву, че́камо, до́бро ми ^{ј}е, у́баво ми ^{ј}е. Де́ца и́мав дру́сто, ћ^{к}е до́јде на го́сти, сла́ва си е сла́ва. Ку́ћ^{т}на сла́ва ^{ј}е Света–Пе́тка, се́лска сла́ва Благо́вес, Богоро́дица Ма́ла, у́баво е. А ма́настир, ја́ не́–знам ни де́војче, на Богоро́дицу дека и́ма за́кон, и́ма на́род, и́ма сь^{а}бра́ние — то́ја оде́ка не́ма, оде́ка не́ма. Али за ме́не то́ј не преста́вљало ни́што, ни́сам иско́чила, ни́сам ви́дела, ни зна́м. Ни же́на сам о́тишла у ма́настир на Богоро́дицу, а на Богоро́дицу Го́лему и́демо, а́ма разда́вамо. За разда́вање и́ђу, сам и́шла разда́вање. Е(т) та́ко, све́кар у́мре, па ме́не де́ца ми уми́рале, па му́ж у́мрел, па зе́т ми у́мре от ћ^{к}е́рку. Е́дно че́до ми ^{ј}е, па о́с... и то́ј о́стана гологла́во. Шо да́–кажу а́рно, ка́жи? А́јд, а́јд ка́жи, од о́ви^{ј}е ре́чови ски́ни не́што а́рно за ме́не. Та́ко, де́чко!

***

А за а́рно, е та́ко ко́ј и́шал по сва́дбе, ко́ј и́шал по мана́стири. Не́која бе́лки и́ма ... а по́стара не́ма о́вде од ме́не — и́ма, има по́стара, стреће^{к}е–Пе́рса, ал о́на не́–знае, не́–

знае стрећ^ке–Пе́рса! Стрећ^ке Ко́цка ... И о́на бе́тер не́–знае. Ја́ не́књу гу ви́до, ћ^ке́рка ^јe ми ви́ка: „у́јно, у́јно, ич ма́ма не́–знае”. Па гу ви́до, ја́ по́јдо накуде ле́кар у Куче́виста, ма и́ћу пе́шки, о́на та́мо не́–знам ку́де по́шла и ја́ ^јe ви́кам ова́ко: „да се здраву́емо”, а́ма од да́леко, а Пе́ца ви́ка: „не́–зна^јe, у́јно”, ви́ка, „ни́шта не́–знае”. Цве́та е сь^ас све́с, а́ма о́вде ни́^јe, о́на Цве́та е до́ле... Бо́јчова. Е, па ми́^јe смо по́старе. Цве́та ... не́ма по́више от сто́, не́ма, о́сьм... не́, сна́а ми ^јe ста́ра, Е́лена, Е́лена сна́а ми. Не́–знае и о́на та́ко да ка́же шо про́шло и о́на не́–знае. Е, та́ко, зла́то, е ... Сна́а ми ^јe де́сет го́дине по́стара од ме́не, де́сет го́дине. Ја́ имам оса́мдес пе́т, а о́на деве́дес пе́т. О́на ^јe по́стара од ме́не, па ме за́текла та́ко де́тиште кьд до́шла за бра́та ми. Али, шо е здра́ва, о́на ви́ка та́ко сьга: „ја́ не у́мирам од бо́лес”, ви́ка, „ја́ ћ^ке у́мру”, ви́ка, „од ста́рос, ни́што не ме́–боли”, ви́ка, „ни́што не ме́–боли”. Али, ме́не ме бо́ли. Сьм ле́гнала уочи Ми́тровдьн и јо́ште га др́жу кре́вет. Ми́тровдьн — зна́еш кьд би́л? Ђу́рђевдьн про́јде, ше́с ме́сеца, од Ми́тровдьн до Ђу́рђевдьн ше́с ме́сеца су. Е, та́ко. Дру́го што́ да ти́–кажу. О́ мо́ри, ли́чна ду́шо!

Ја́ не́мам а́рно — дети́њсто, дети́њсто, ка́ко де... де́ца ка́ко де́ца, ка́ко сви́те и ја́ то́ј вре́ме. Али, ова́ко, о́ткако сьм нара́снала, му́чно, му́чно, му́чно и дь́н-дь́ньска и дь́н-дь́ньска. Судби́ната — то́ј ме на́–мене. То́ј е судби́на — та́ко чо́вечку ... од Бо́га е су́дбина та́ја. То́ј е Бо́жја на́редба, Бо́жја на́редба е. Ја́ чи́там у кале́ндарче, чи́там у кале́ндарче ка́ко Го́спод ви́ка. „Чо́век”, вика, „у́мрел не́ко ј, е у́мре, е́те га не́ма; не, та́ј о́живел и го́ре е, у́мрел, а́ма го́ре е сь́га”, ви́ка. О́живел — на дру́г жи́вот ^ј e, кра́јњи жи́вот, али та́мо и́ма су́ђење ... кале́ндарче пи́шу^ј e, та́мо и́ма су́ђење по за́слуге, ко́ј ка́ко је, ка́ко ^ј e према Бо́га. Бо́га кьд ми́слиш да га мо́лиш, да се пре́крстиш и ру́ке ова́ко да ту́риш да мо́лиш Бо́га; а не са́мо Бо́га ћ^ке га мо́љу, а́ма у се́бе, не́ — сас у́ста да и́зречеш. Е, то́ј га пи́шу^ј e у кале́ндарче, е́дно ли́шче и ја́ то́ј чи́там седе́^ј eћ^ки бади́јала на кре́вет; и́мам нао́чаре две́ ра́ле, је́дне за да и́скочу и је́дне за да про́читам, за и́глу не́што да у́дењу ако ми тре́бе ко́пче да за́ши^ј у. И та́ко, мо́ј жи́вот то́ј е, мо́^ј e кажуе́ње то́ј е до да́наска. Шо́ да ви́–кажу дру́го?

***

На си́на, на ћ^ке́рку!? — На си́на, на Бла́гоју кьт сьм пра́ила сва́дбу ... Ната́лијо, на Бла́гоју сва́дбу кьт сьм пра́ила... Шо́–знам. Кь́^ао у мь́^аглу сьм би́ла, кь́^ао у мь́^аглу чо́век сьм би́ла (...) А? ... ле́ле! ... у́гасе стру́ја, же́но, ве́черту до... довећу́ев не́весту, не́весту гу довећу́ев!? Напра́иле гу́жву та́мо, исце́пале ту́пан. Ту́пани ... сьс ту́пани сва́дба. Исце́пале ту́пан та́мо, напра́иле гу́жву; бат... бра́тко, о́на, ба́те–Ми́лан, де́вер

ми, и́сцепал ту́пан та́мо. До́јдоше овде́ˈека е́дан по́–едан, се ју́жиу, не ка́ко тре́ба да по́јдев сви́те, од о́нде до овде́ˈека се ју́жив е́дан по́–едан. Кьд ми до́јде не́веста, у́гасе стру́ја. Ту́пан ћ^{к}е га кр̀пив ... ћ^{к}е га кр̀пив ту́пан, у́гасе стру́ја. Ту́го ... све́ћ^{т}у сьс све́ћ^{т}у... па тьда, па у се́лски, црно́горски ... ко́шуља, крпе́тине ... Ти́ си за́текла овде́ˈека бе́лки? (...) И ћ^{к}е кр̀пив ту́пан!? И ја́ сас све́ћ^{т}у им све́ћ^{т}у да га за́крпиˈу ту́пан. Све́ћ^{т}у, а́ма по́сле сьм гу ту́рила о́вде, кр̀пче зна́еш шо́ е, на пр̀сје у кр̀пче сам га пу́штила. Кад ни́кое вре́ме гу на́ођам све́ћ^{т}уту, пла́чи, пла́чи, ко́ј ми е ту́ри све́ћ^{т}у — а ја́ сам гу тури́ла! Кад се кр̀пил ту́пань^{а}т, кат се кр̀пил ту́паь^{а}т, ја́ све́ћ^{т}уту сам све́тела. А́ма, по́сле — пла́чи ко́ј ми́–тури све́ћ^{т}у, ту́го ме́не ко́ј ми на́праи!? Е́те, ми го набр̀кале е́дна по е́дьн, е́дьн по е́дьн до́шле од та́мо, не́–дошле ка́ко тре́бе!? Ко́ј ми́–тури, ко́ј ми ту́ри, ко́ј ми ту́ри све́ћ^{т}у? По́сле не́ко ми ка́за, ре́че: „Све́теше ти, све́теше”. Да ли дада–Го́ра, да ли Ната́лија пу́ста, та́ја на Да́не ма́јка. О́ф, ле́ле, сьг ми ла́зив о́вде, ова́ко ме́не тьгашње што́ сьм рабо́тела, сьм жи́вчана, ви́ше обо́лена ја́. Зна́м шо́ збо́ру, али и́м... и́мам му́ке, ми ла́зи ова́ко кьд (...) збо́р, му́чно ни́што да збо́ру, о́дма ^{о}ва́ко ми и́де — о́п! Те́шко сьм прожи́вела. И по́сле сва́дбу, а́јде ку́ћ^{т}у не́амо, о́вој е на́ше, пра́вац о́вь^{а}ј. О́вој е на дру́гога де́вера, а то́ј на́тамо на дру́гога де́вера. Кьд де́вер ми се на́љуте, за́што му ре́кле ту́пан та́мо исце́пал, сьс сватовшти́ната се на́љуте; ми ги бр̀ка го́сти од ње́гову ку́ћ^{т}у го́сти, ми ги не́ј^{к}е. Иска́чајте, иска́чајте, ми ги не́ј^{к}е го́сти — ту́го! Пла́чи, пла́чи, пла́чи, пла́чи, пла́чи, пла́чи ... А у понеде́ликь^{т} а́јд ... То́ја бе́ше су́бота, у су́боту на́вечер, у не́дељу проте́рамо у́баво, го́сти, го́сти ви́ше сьм пока́нила, шо сь^{а}м мо́гла и шо сь^{а}м зна́ла. Тьда да́р се да́ваше, не́ та́ко! Потко́шуље, ко́шуље, чо́рапе, ша́миˈе ... е́ј, небро́ене ша́миˈе се до́неле. И та́ко ... се про́тера сва́дба, ју́трето у поне́делник тре́бе да и́ду куде дево́јкуту — неве́ста му ње́гова шо́ ни бр̀каше го́сти. О́на се на́пи, па се у́качи на ко́вчег, ле́гна да спи́е, па па́дна от ко́вчег. Ви́кам о́тиде сьс по́гачу, о́тиде ал ћ^{к}е до́јде ви́кам, ал ћ^{к}е зна́е да до́јде. Пи́јана ћ^{т}о́рава. А ја́ па ... све́крва пу́ста, па ћ^{к}е за́ођам низ се́ло, тија́–гости шо ми се се́лски шо ми биле на го́сти па ћ^{к}е ги ка́њу сьг на ру́чак у понеде́лник, у понеде́лник ћ^{к}е ги ка́њу сьс букли́ју, сьс ра́кију вру́ћ^{т}у и сьс ше́ћ^{к}ер, и ћ^{к}е за́ођам по ти́ˈе го́сти, те́ја ку́ћ^{к}е ги зна́м, ја́ шо́ сьм ги ка́нила за сва́дбу и па ћ^{к}е ги ка́њу за на ру́чак, на бла́гу ра́кију. Бе́ше пред Свети–И́лију бе́ше у поне́делник, уто́рник; мо́ре Свети–И́лија у понеде́лник кьд бе́ше, Свети–И́лија бе́ше у понеде́лник. У неде́љуту сва́дба, Свети–И́лија у понеде́лник. Ле́ле, кьд пу́кна е́дан ве́тар, кьд пу́кна е́дан ве́тар, ве́тар, све́ ту́ри на ку́п, све́ ту́ри на ку́п. Ни се у́знше го́сти, ни ко́ј до́јде, ни ко́га ви́диш, ни ко́ј те ви́ди. Збо́гом, сьс здра́вје. Про́јде та́ја сва́дба.

6. Извори и литература

Извори

Станковић 2010а: Станислав Станковић, Из говора села Клокот у Горњој Морави (Лингвогеографска скица и дијалекатска грађа), у: *Зборник радова са пројекта* Истраживања српског језика на Косову и Метохији. *Књига 2* (ур. Милета Букумирић), Косовска Митровица, 161–170 [164–168].

Станковић 2010б: Станислав Станковић, О дијалектолошкој екскурзији у витинскоме крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови), у: *Зборник радова Филозофског факултета. Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу* (ур. Милета Букумирић), Косовска Митровица, 519–540 [535–539].

Бошњаковић / Станковић 2008: Жарко Бошњаковић и Станислав Станковић, Из говора Скопске Црне Горе, *Прилози проучавању језика*, 38, 327–340 [329–339].

Литература

Бошњаковић / Станковић 2008: Жарко Бошњаковић / Станислав Станковић, Из говора Скопске Црне Горе, *Прилози проучавању језика*, 38, 327–340.

Видоески 1999: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Ивић 2001: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. С. Реметић), Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Којић 2002: Станислав Којић, *Биогеографија Горње Мораве*, Гњилане–Београд: НИЈП Косовско Поморавље.

Конески 2004: Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Просветно дело АД–Детска радост.

Милорадовић / Станковић 2010: Софија Милорадовић / Станислав Станковић, Из семантике конструкција с предлогом *од* у говорима Скопске Црне Горе и Горње Мораве, *Македонски јазик*, LXI, 25–37.

Минова-Ѓуркова 1994: Лилјана Минова-Ѓуркова, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје: Радинг.

Младеновић 2013: Радивоје Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Попов 1984: Бојан Попов, Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу, *Јужнословенски филолог*, XL, 21–45.

Станковић 1998: Станислав Станковић, Дијалектолошка запажања Светозара Томића у светлу новијих истраживања говора Скопске Црне Горе (са белешкама о С. Томићу и Скопској Црној Гори), *Српски језик : студије српске и словенске*, III/1–2, 293–312.

Станковић 2010а: Станислав Станковић, Из говора села Клокот у Горњој Морави (Лингвогеографска скица и дијалекатска грађа), у: *Зборник радова са пројекта* Истраживања српског језика на Косову и Метохији. *Књига 2* (ур. Милета Букумирић), Косовска Митровица, 161–170.

Станковић 2010б: Станислав Станковић, О дијалектолошкој екскурзији у витинскоме крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови), у: *Зборник радова Филозофског факултета. Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица, 519–540.

Станишић 1985–1986: Вања Станишић, Балканизми у српскохрватском језику, *Balcanica*, XVI–XVII, 245–265.

Томић 1905: Светозар Томић, Скопска Црна Гора. Антропогеографска и етнографска студија, *Српски етнографски зборник*, VI, 408–520.

Тополињска 2008: Зузана Тополињска, *Полски ~ македонски : граматичка конфронтација. 8. Развиток на граматичките категории*, Скопје: МАНУ.

Урошевић 1993: Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник* (репринт-издање), Приштина–Гњилане: Јединство–Књижара „Свети Сава”.